DE

SCRIBIS ATHENIENSIUM PUBLICIS

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB

AMPLISSIMO PHILOSOPHORUM ORDINE LIPSIENSI

RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

CAROLUS ANTONIUS HILLE

DRESDENSIS

LIPSIAE

SUMPTIBUS S. HIRZELII

MDCCCLXXVIII

VITA

Natus sum Carolus Antonius Hille Dresdae a. d. VI Kal. Sext. a. h. s. LIV. patre Carolo matre Antonia e gente Buzziana, quos ambos adhuc superstites magno opere laetor. Fidem sequor catholicam. Anno MDCCCLXIX in Gymnasium Dresdense quod est ad aedem Sanctae Crucis receptus sum, cuius scholas Hultschio rectore per quinque annos frequentavi. Tum maturitatis testimonio accepto Lipsiam me contuli, ut philologiae operam navarem. Scholas adii virorum illustrissimorum Brockhausi Curti Drobischi Ecksteini Heinzi Hildebrandi Langi Lipsi Ribbecki Ritscheli Schusteri Springeri Voigti Zarncki Zilleri. Praeterea prosemінari philologi quattuor per spatia semestria, theodisci per unum, per duo seminari philologi sodalis fui ordinarius. Societatis Curti grammaticae per duo, Ritscheli philologae per unum, Goetzi Plautinae per duo semestria socius fui. Exercitationes seminari paedagogici quod Eecksteinius moderatur et societatis Graecae Lipsianae etiamnunc frequento.

Iam ego occasione data magistris meis omnibus, maximas autem praeter ceteros Lipsio gratias ago, cuius erga me meaque studia benevolentiam grato semper animo profitebor.

DE
SCRIBIS ATHENIENSIUM PUBLICIS

SCRIPSIT

CAROLUS ANTONIUS HILLE

De scribis Atheniensium publicis disputaturus omnes hinc segregandos esse statui qui singulis magistratibus aliisque qui in aliquo imperio vel potestate sunt adiungi solent, ut archontibus [1]), thesmothetis [2]), praetoribus, undecimviris [3]), iudiciorum praesidibus [4]), isagogis [5]), operum publicorum curatoribus [6]), rei frumentariae praefectis [7]), empori magistris [8]), templorum quaestoribus [9]), Hellenotamiis [10]), logistis [11]), epheborum cosmetis [12]), aliis [13]). Quorum et provincia minuta et auctoritas nulla est.

---

1) Poll. VIII, 92: *προσαιροῦνται δὲ* (sc. *ἄρχων καὶ βασιλεὺς καὶ πολέμαρχος*) *καὶ γραμματέα*. Schol. ad Aristoph. Vesp. 775. Cf. Schoemann. antiqu. Gr. I³ p. 456.

2) Titulus apud Koehlerum Mitth. des deutschen archaeol. Instit. in Athen III p. 144.

3) *Γραμματεὺς τῶν ἕνδεκα* Boeckh, Urkunden über das Seewesen p. 535. Poll. VIII, 102. Cf. von Stojentin, de Juli Pollucis in publicis Atheniensium antiquitatibus enarrandis auctoritate p. 30. Rud. Schoell. diurn. litter. Jen. a. 1876 p. 598.

4) *Γραμματεῖς τῶν ἐπιμελητῶν τῶν δικαστηρίων*, CIA III, 1017. 1018.

5) *Γραμματεὺς τῶν εἰσαγωγέων* CIA I, 37. Cf. Koehler. Urkunden und Untersuch. p. 68.

6) *Γραμματεὺς τῶν ἐπιστατῶν* sc. *τῶν ἔργων* s. *ἀγαλμάτων* CIA I, 285—322. Hos falso Rangabis Antiqu. Hell. I p. 167 et p. 320 senatus principes esse duxit, quorum scribae nulli fuerunt.

7) *Γραμματεὺς τῶν σιτωνῶν* CIA II, 335.

8) *Γραμματεὺς τῶν τοῦ ἐμπορίου ἐπιμελητῶν* (Demosth.) LVIII, 8.

9) *Γραμματεὺς τῶν ταμιῶν τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας* CIA I, 117—167, *τῶν ταμιῶν τῶν ἄλλων θεῶν* CIA I, 318.

10) *Γραμματεὺς τῶν Ἑλληνοταμιῶν* CIA I, 260. 315.

11) *Γραμματεὺς τῶν τριάκοντα* CIA I, 226—259.

12) CIA II, 469. 470. 478. III, 1082 et saepius. Cf. Grasberger. act. soc. phil. Wirceb. a. 1862 p. 26. Neubauer. commentt. epigraph. p. 45.

13) Velut eis etiam *γραμματέας* fuisse suspicari licet, quorum tantum

Equidem eos tractavi, qui senatus aut civitatis sunt, quorum notitia ad omnem magistratuum Atheniensium scientiam non parvi momenti est. De quibus ut certiora quam ei, qui adhuc hac de re scripserunt, exponere potuerim, factum est Kirchhoffi Koehleri Dittenbergeri operis, quibus inscriptionum Atticarum eas, quae hanc ad quaestionem profligandam quam maxime necessariae sunt, nunc collectas digestas ex parte etiam enarratas habemus Corporis inscriptionum Atticarum volumine primo et secundi tertiique voluminis partibus prioribus, quibus accedit quarti fasciculus primus.

Recentiorum [14]) qui de his scribis exposuerunt duo quasi greges distingui possunt, quorum prior nullis titulis adhibitis satis habebat veterum testimonia iterum et denuo prolata digerere, cum scriptorum locis conferre, siquid discrepare videretur commutare. Inter hos nominandi sunt Sigonius de rep. Ath. IV, 3, Petitus de leg. Att. III, 2, Kuehnius animadvers. ad Poll. onom., Meursius lect. Att. VI, 25, Valesius ad Harpocrat. p. 29 et p. 70, Antonius van Dale dissertationum novem etc. V p. 424, Spanhemius de praestantia et usu numism. antiqu. p. 705 ss., Barthelemyus Mémoir. de l'academ. des inscript. tom. 48 p. 345, Siebelis ad Philochorum p. 43.

Alterius gregis dux est is, qui huius omnis quae in Graecorum legibus et institutis cognoscendis versatur disciplinae et auctor et princeps iure fertur, Augustus Boeckhius, qui etsi fere nunquam data opera hac de re scripsit sed ἐν παρέργῳ potius aliis quaestionibus implicitus eam curavit, tamen, ut aliter fieri non poterat, tam plena tamque elaborata dedit, ut sicut omnes qui postea rem attigerunt ab eo pendent, ita nostra

---

ὑπογραμματεῖς commemorantur (vide § 10 a. 1). Omnino nullus certe Athenis tam vilis magistratus fuit, cui non γραμματεὺς vel praeter hunc etiam ὑπογραμματεὺς adiunctus esset.

14) Omitto veteres Aristotelem (Harpocr. s. vv. γραμματεὺς et ἀντιγραφεύς) Philochorum (id. s. v. ἀντιγραφεύς) grammaticos, quorum de nexu et fontibus disputare longum et a consilio meo alienum est. Scripserunt ea de re Valent. Rose, Aristotelis Pseudepigraph. p. 439 s. et von Stojentin l. s. s. p. 19 ss.

etiam ubique oratio ab hoc potissimum proficisci debeat. Et primum quidem a. 1817 in priore editione libri illius clarissimi de oeconomia civitatis Atheniensium scripti cum de contrarotulatoribus publicis, quos non raro servos publicos fuisse demonstravit, dixisset, cum his ne confunderentur, de reliquis scribis publicis, quos penes multo maior auctoritas fuisset, verba fecit vol. I p. 199—203. Post a. 1828 cum iussu academiae litter. reg. Boruss. ederet Corporis inscriptionum Graecarum volumen primum permultis in titulis singillatim occasione data de illis scribis exposuit. Quae ibi invenerat, eorum summam argumentis plerumque omissis cum denuo (a. 1851) ederet librum de oeconomia repetivit: quamquam hic quoque, ut iam in proecdosi, non omnia plana et expedita esse non negavit (p. 253 adn. d). Postquam autem nemo inventus est qui ei repugnaret, ipse cum quartum de scribis publicis verba faceret a. 1856 in Studiis epigraphicis et chronologicis (Fleckeisen. annal. suppl. vol. II p. 32—44 et p. 85 s.) haud pauca retractavit addidit correxit.

Huius igitur auctoritatem secuti sunt quicunque postea vel in universum de Graecis antiquitatibus scripserunt (Wachsmuth. II ^{1}, 1, 436 s., Schoemann. de comitiis p. 318—321, antiquitat. iuris publ. Graec. p. 218, antiquit. Graec. I ^{3}, 401, C. F. Hermann. antiquit. Graec. I ^{5} p. 491) vel singillatim scribentes occasione data hanc in quaestionem inciderunt. Quos quantum mihi innotuerunt omnes, sicubi novi quid dignum quod commemoretur attulerunt, infra suo loco recensitos videbis. Multa autem etiam post quartas Boeckhi curas ceterorumque virorum doctorum supplementa remansisse obscura dubia retractanda, praesertim cum nunc titulorum copia mirum quantum aucta sit, Koehlerus monuit Herm. vol. V p. 18 adn. Quod recte monitum esse ea quam instituimus disputatione probabitur, in qua si quid profecerimus, eius rei laus omnis ad eos, quos initio nominavi, viros deferenda est Corporis inscriptionum Atticarum editores.

Iam ipsam rem adgrediamur.

§. 1.

Omnium scribarum publicorum praestantissimus is est, qui plene adpellatur ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς (CIA I, 61 ex probabili supplemento Koehleri).[1]) Est is, ut nomen indicat, scriba senatus, qui per singulas prytanias mutatur. Huius nomen in praescriptis decretorum tribui praesidenti additur: ἡ δεῖνα ἐπρυτάνευεν ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν (I, 32 et saepius)[2]) vel post Euclidis annum ἐπὶ τῆς δεῖνος . . . (addito quota prytania fuerit) πρυτανείας ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν (II, 50. 17) vel quod posterioribus temporibus solum in usu est ἐπὶ τῆς δεῖνος . . . πρυτανείας ᾗ ὁ δεῖνα ἐγραμμάτευεν (ut praetermittam II, 49, ubi est coniectura Koehleri satis incerta, primum reperitur II, 51, ol. 102, 4).[3])

Totus autem annus designatur primae prytaniae scriba cum archonte nominato ἐπὶ τοῦ δεῖνος ἄρχοντος ἐπὶ τῆς βουλῆς ᾗ ὁ δεῖνα πρῶτος ἐγραμμάτευεν.[4]) Singulorum vero decretorum tempus plerumque non (ut Boeckhius statuit CIG 81) ita designatur, ut primum annus archonte et scriba primae prytaniae nominatis notetur, tum cum suo scriba ea prytania, qua decretum fit, sed haec sola prytania eiusque scriba eo quem supra diximus modo subiuncto epistatae interdum etiam

---

1) Vide epimetrum.

2) Semel in tanta veterum titulorum (nam recentiores inde ab Augusto quibus eius nomen saepius deest prorsus hinc segregandi sunt) copia scribae nomen simul cum archontis omittitur IV fasc. 1, 27a, ut iure inde cum Kumanude et Kirchhoffio conicere liceat alterum decretum huic adiunctum fuisse, quod utroque nomine insigne esset.

3) Omisi praescriptum prorsus singulare ἐπὶ τῆς Πανδιονίδος ἕκτης πρυτανευούσης ᾗ Πλάτων Νικοχάρους Φλυεὺς ἐγραμμάτευε II, 8, ol. 96, 3. Quamquam ne id quidem omni analogia caret, velut in quaestorum tabulis persaepe invenies ἐπὶ τῆς δεῖνος . . . πρυτανευούσης . . . ἡμέρᾳ τῆς πρυτανείας.

4) Semel CIA I, 322 legitur ἐγραμμάτευσεν: quo in titulo temporis significatio etiam eo mira est, quod nomen tribus, quae primam prytaniam habuit, additur.

archontis nomine inscribuntur. Duo tantum exempla[5]) illius plenioris, ut ita dicam, temporis significationis nisi in gravissimis scriptis publicis ut videtur non adhibitae in populiscitis extant CIA IV, fasc. 1, 33 et 33a, eiusdem prytaniae ol. 84, 4: *Ἐπ' Ἀψεύδους ἄρχοντος καὶ τῆς βουλῆς ᾗ Κριτιάδης (πρῶτος) ἐγραμμάτευε. ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ. Ἀκαμαντὶς ἐπρυτάνευε Χαρίας ἐγραμμάτευε Τιμόξενος ἐπεστάτει Καλλίας εἶπε κτλ.*

§. 2.

Iam de tempore, quo quisque hoc munere fungitur, pauca monenda sunt. Quod minime inutile est. Nam etsi per se id constare videtur, alias per prytanias alios scribas fuisse, non semper res ita se habebat. Extant exempla quibus eundem scribam pluribus eiusdem anni prytaniis fuisse probetur. E quibus Boeckhius oec. civ. Ath. I² p. 255 unum illud (CIA II, 311. 312), quod ei tum notum erat, inde explicabat, quod quo quis libentius hoc munus suscepisset, eo saepius ad sortitionem se praebuisset. Postea vero (stud. p. 37 s.) cum plura exempla ei innotuissent[1]), hoc statuit, ante Euclidem scribam per singulas prytanias mutatum, ipso Euclidis anno vel paullo post annuum factum esse. Sed nunc iam accuratius annus definiri potest. Ipso enim Euclide archonte Pandionidi Agyrrhius Erechtheidi Cephisophon scribae fuerunt. Post eum archonte Eubulide ol. 96, 3 Aristocrates Aegeidi Plato Nicocharis f. Pandionidi, archonte Nausinico ol. 100, 3 Callibius Cephisophontis f. Hippothontidi Aristoteles Euphileti f. Leontidi, archonte Callia ol. 100, 4 Aeschylus et Sotio Eleusinius scribae nominantur. Quibus, postquam Koehlerus (ad CIA II, 52c) titulum II, 50 recte ad ol. 103, 1 rettulisse videtur, quintum exemplum accedit quo terminum, ad quem diversi prytaniarum scribae fuerint, longius etiam promovere cogamur. Nunc

---

5) Id, quod Boeckhius habere sibi videbatur (= CIA II, 23), nunc, cum titulus plenius lectus est, contra eum facit.

1) Et haec et reliqua, quotquot inde usque ad hoc tempus inventa sunt, facili negotio unus quisque ex indice quem adiecimus colligere poterit.

enim Nausigene archonte ol. 103, 1 Mnesibulus Cecropidi et Moschus Aeantidi scribae fuisse perhibentur. Annui vero prytaniae scribae antiquissimum exemplum nunc est ol. 104, 2, quo anno Nicostratum Acamantidi secundae et Oeneidi tertiae et Aeantidi scribam fuisse probatur CIA II, 54. 55. *Ἀθήν.* V p. 516. Itaque inter ol. 103, 1 et 104, 2 scribam prytaniae, etsi nomen maneret, annuum factum esse statuendum est.[2]) Neque repugnat quod ol. 115, 1 duo diversi scribae exhibentur Erechtheidi secundae *Θηραμένης Κηφισιεύς*, Antiochidi quintae *Νικόδημος Ἀναφλύστιος*. Est nimirum alter in alterius locum suffectus, ubi hic provinciam suam diutius administrare vel morbo vel alio casu vel etiam morte prohibitus est. Quae quidem causa mihi ita rerum humanarum naturae convenire videtur, prope ut mirer in tanta multitudine non plura eiusmodi exempla usu venire. Neque desunt profecto, si quid video. Namque ol. 101, 2 in eadem etiam prytania diversos scribas deprehendere nobis contingit: CIA II, 49 prytaniae secundae (quae est satis certa coniectura Koehleri) *Φιλοκλῆς Ω* — — scriba est. Sed in titulo nuper edito *Ἀθήν.* VI p. 269 eiusdem prytaniae, quam nunc Antiochidem fuisse discimus, scriba est [*Φύ*]*λακος* quidam *Οἰναῖος*. Vix quemquam haec ita expedire posse puto, ut unus ex duobus efficiatur.

§. 3.

Pergo ad quaestionem multum tractatam nec dum ad liquidum perductam, quae est de tribu huius scribae. Et Boeckhius quidem ab eo profectus, quod *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* in catalogis prytanum (CIG 188 b. 191) inter aisitos

---

2) Verbo monendum videtur hoc iam refelli opinionem Boeckhi, quam olim protulit de archontibus Atticis qui volgo nominantur pseudeponymi (act. acad. Berol. a. 1827 = opusc. IV, 266 ss.) Cum enim hos scribas secundum prytaniam esse coniecisset, post ol. 104, 2 plures eodem anno posuit, quod fieri nequit. Ceterum non nulla ex istis nominibus scribis prytaniae sed aliorum annorum indita videmus, id quod nimirum casui tribendum est. Demonicus est vit. Antiph. p. 233, 76 Westerm., Mnesiphilus CIA II, 230.

commemoratur non inter prytanes, huius rei causam inde repetit, quod hic scriba non fuerit φυλῆς τῆς πρυτανευούσης, sed alius tribus. Immo hoc necessarium fuisse dicit ad CIG 81 idque non nullis exemplis probare videtur. Unum CIG 124 = CIA II, 475 quod obstabat, quia ibi Aeantidis scriba est quidam Rhamnusius, qui est demus illius tribus, ita expediebat, ut eius decreti aetate Rhamnuntem in aliquam ex novis tribubus relatum esse diceret. Quod tamen probari nequit. Nec mutavit sententiam (CIG v. I p. 907 a in Addendis) postquam aliud accedere vidit decretum contra Antiphontem (vit. Antiph. p. 233, 75 Westerm.). Cum enim ibi epistates esset Φιλόστρατος Παλληνεύς, scriba autem Δημόνικος Ἀλωπεκῆθεν, qui est demus eiusdem tribus Antiochidis, pro Παλληνεύς, quae est coniectura Taylori, librorum scripturam Πελληνεὺς retinuit, ut Πελλήνη esset demus aliunde non cognitus. Sed causa illa, qua maxime ut in sententia sua perseveraret motus est, quod ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν in catalogis prytanum nunquam his, sed aisitis adnumeretur, ut ipse postea concessit (stud. p. 41), nulla est. Nam cum ipse statueret hunc scribam per singulas prytanias mutatum esse, id simul statuere coactus est, eum non annuum parasitum (id autem est aisitus) esse sed parasitum in ea sola prytania, cuius scriba est. Itaque eum in aisitis referri non eam ob causam, quod revera aisitus, sed tantum quod non prytanis esset. Et Schoemanno quidem (antiqu. iur. publ. p. 218 et adn. 14) non persuasit, qui duobus illis exemplis, quae contra Boeckhium sunt, tertium addidit Diurn. litt. Hal. 1834 Intell. n. 31 = CIA II, 312. Postremo ipse Boeckhius (oec. civ. Ath. I² p. 255 et stud. p. 32) sententiam ita mutavit, ut scribam prytaniae etiam tribus praesidentis esse potuisse concederet.

Attamen eius sententia, ut mox videbimus, ex parte vera est. Quando enim quidem nunc constat scribam secundum prytaniam primum per prytanias mutari tum annuum esse, quaestio sine dubio duplex instituenda est. Et primum quidem cum annuus esset, certe fieri non potuit, ut, quoniam unius ex decem vel duodecim tribubus esse debebat, non aliqua

prytania tribus praesidentis esset. Cuius rei exempla praeter CIA II, 312 (ol. 123, 3) et 475 (ultimi ante Ch. n. saeculi) supra commemorata haec adfero. Ol. 104, 3 scriba Ὀῆθεν Oeneidis Oeneidi scriba est II, 57 b, cum antea fuerit Erechtheidi. Item ol. 106, 2 Πάνδιος ἐξ Οἴου Hippothontidis eidem scriba est II, 68, cum alias sit Pandionidi quintae, Acamantidi nonae, denique sextae cuius nomen nescimus. Plura exempla qui desideraverit indicis ope quem adiecimus sibi comparare poterit.

Illud tamen non minus certum videtur, antequam scriba prytaniae annuus factus sit, ex tribu praesidente eum eligi non licuisse. Iam exempla enumerabo quibus et demoticum scribae et nomen prytaniae sciamus.

Ol. 88, 3 Hippothontidi Λευκονοιεὺς Leontidis
89, 4 eidem Εὐωνυμεὺς Erechtheidis
92, 3 Aeantidi Ἁλαιεὺς Aegeidis
eod. a. Hippothontidi ἐκ Κηδῶν Erechtheidis [1])
92, 4 Cecropidi Μαραθώνιος Aeantidis
eod. a. Acamantidi Φρεάρριος Leontidis
94, 2 Pandionidi Κολλυτεὺς Aegeidis
eod. a. Erechtheidi Παιανιεὺς Pandionidis
96, 3 Pandionidi Φλυεὺς Cecropidis
98, 2 Cecropidi Ἐρχιεὺς Aegeidis
100, 3 Hippothontidi Παιανιεὺς Pandionidis
eod. a. Leontidi Ἀχαρνεὺς Oeneidis
ante ol. 101 Pandionidi Ἀχερδούσιος Hippothontidis
101, 2 Antiochidi Οἰναῖος Hippothontidis
103, 1 Aeantidi Κυδαθηναιεὺς Pandionidis.

Ex his exemplis omnibus — nec extant alia ante ol. 104, 2 — id elucet, scribam prytaniae alius ac praesidentis tribus esse debuisse. Unus tantum locus obstat nec vero is quidem in

1) Omisi CIA I, 58 [Φ]ίλιππος . . . εοδ — — [ἐ]γραμμάτευεν Οι — —, ubi Οι num sit demoticum propter verborum collocationem dubitari potest. Non displicet Schoelli (comm. phil. in hon. Mommsenii p. 458) [Φ]ίλιππος . . . έου Δ[ιομεεὺς Aegeidis (vel Δ[εκελεεὺς Hippothontidis) ἐ]γραμμάτευεν Οἰ[νηίδι] quamquam hic rursum Οἰνηίδι offensione non caret.

titulo sed in vita Antiphontis, idem in quo Boeckhius offendit. Quo tamen eo minus sententiam meam infringi posse existimo, quod ipsum illud *Παλληνεὺς* ex coniectura scriptum est pro eo, quod libri praebent *Πελληνεύς*. Itaque in eo haud scio an cum Boeckhio faciendum sit, ut *Πελληνεύς* scripturam retineamus, cuius autem tribus *Πελλήνη* pagus fuerit nescire nos profiteamur: Antiochidis certe non fuit. Quamquam etiam aliam corruptelam hoc loco latere posse non negaverim.

§. 4.

Hunc prytaniae quem dicimus scribam, de quo adhuc sermo fuit, eundem esse Boeckhius censebat atque scribam senatus idque ipsis nominibus quodam modo probari videtur, cum hic sit *ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς*, ille simpliciter *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς*. Sed iam accuratius num stare possit coniectura viri gravissimi quaerere placet.

Profectus est Boeckhius inde, quod, quantum quidem ipsius temporibus ex titulis disci potuit, usque ad ol. 114, 3 *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς*, inde ab hoc anno *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν*, quod nomen ante hunc annum omnino non inveniebatur, decreta publica inscribere iubetur. Inde Boeckhius coniecit (CIG I, p. 148a, id quod repetivit oec. civ. Ath. I[2] p. 257) nomen eius scribae, cui officium illud mandaretur, ita mutatum esse, ut qui ante illum annum dictus esset scriba senatus postea scriba prytaniae diceretur. Cum enim id temporis alius scriba senatus novus institutus esset, cum hoc ne confunderetur, ei scribae, qui adhuc solus fuisset, aliud nomen inditum esse. Duos autem locos, qui soli obstare videbantur, hunc in modum expediebat. Primum quod in populiscito de munimentis Athenarum reficiendis CIA II, 167, quod ol. 113 recentius esse nequit, *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* munere illo fungeretur, id inde factum esse, quod ille usus non statim tam firmus fuisset, ut non aliquamdiu utrumque nomen adhiberetur. Alterum autem decretum apud Demosthenem XXIV, 63 ante ol. 106, 4 factum, in quo idem nomen scribae prytaniae legitur aut genuinum non esse aut ex repetita recensione

nomen illud in textum recepisse.[1]) Nec mutavit sententiam vir doctissimus (stud. p. 32), cum titulus inventus esset quo iam ol. 110, 4 scribam secundum prytaniam fuisse probatur (CIA II, 124), neque von Velsen (act. acad. Berol. a. 1856 p. 120), cum idem vidisset, de veritate illius coniecturae dubitavit, Koehlerus vero, cum Herm. II, 29 titulum ederet quo iam ol. 92, 4 nomen illud usu venire monstratur, hac de re verba non fecit.

Atqui illud haud scio an ab initio iustam suspicionem movere debuisse videatur, quod in scriptis publicis eiusmodi inconstantia parum veri similis est. Accedit quod novum scribam senatus ol. 114, 3 creatum esse probari non potest. Quod etiam si posset in eo tamen offendere non desineremus, non novi nomen ita inventum, ut cum vetere confundi nequiret, sed huius nomen mutatum esse. Magis etiam mirandum erat scribae nomen *γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* inditum esse, quod id temporis notione sua carere coepisset. Nam cum, ut §. 2 expositum est, iam multis annis ante ol. 113 vel 114 scriba prytaniae annuus factus esset, quo modo tum hoc nomen inane inveniri potuerit non intellego.

Sed novis titulis inventis meliora edocti sumus. Ut enim nunc res se habet iam ol. 109, 4 scriba prytaniae decreta inscribenda curat CIA II, 114[2]): idemque quamvis aliis muneribus fungens commemoratur ol. $105\frac{3}{4}$ s. $106\frac{3}{4}$ (II, 61) atque adeo, ut Koehlerus primus vidit, iam ol. 92, 4 (CIA I, 61).

Cum igitur omnino illa inconstantia in nomine magistratus non multum probabilitatis habeat atque etiam in ipsa nominis et creatione et significatione insit non nulla difficultas, eo certe suspicio quam maxime augetur, quod nomina illa per 22 olym-

1) Unus Boehneckius (Forschungen auf dem Gebiete der attischen Redner 1843 p. 617) propter hanc solam Timocratis rogationem, quam ol. 96, 4 factam esse statuit, Boeckhio oblocutus est. Attamen qui nullo alio argumento utitur quam quod ex decreto cuius de integritate et fide minime constat repetit, is hanc litem dirimere non potest.

2) Item Riedenauerum ad hunc titulum (act. soc. phil. Wirceb. a. 1862 p. 85) de Boeckhi coniectura dubitasse nunc video.

piadum spatium perinde in usu fuisse videmus. Accedit argumentum gravissimum quod uno eodemque titulo CIA II, 61 utrumque nomen alterum alteri muneri additum iuxta deprehendere nobis contingit, id quo etiam Kirchhoffio (Philol. XV p. 407), qui primus fragmenta huius tituli composuit, Boeckhi coniectura vana fieri videtur. Quae cum ita sint, hoc credo extra omnem dubitationem positum est, quin nominibus illis diversi scribae notentur. Neque profecto ipse Boeckhius coniecturam suam abicere nunc dubitaret, cum iam in Addendis CIG I p. 907b, ubi inconstantiam illam nominis per decem olympiades (inter ol. 96, 4, quo anno legem Timocrateam factam tum statuit, et ol. 106, 2) statuere cogebatur, hoc sententiam suam non magnopere commendari libere confiteretur.

§. 5.

Restat argumentum Boeckhi idque quod ipse existimat gravissimum.

Haud raro supra titulos quaedam scripta sunt quorum de notione paucis monebo. Aut enim, ut omittam formulam usitatissimam *θεοί*[1]), significatur de quo decretum sit, velut *συμμαχία Βοιωτῶν καὶ Ἀθηναίων ἐς τὸν ἀεὶ χρόνον* II, 6 vel *ἰσοτέλεια* II, 279 vel *πολιτεία* II, 280[2]) vel *προξενία καὶ εὐεργεσία* cum nominibus eorum, quibus illa beneficia decernuntur, plerumque casu dativo positis II, 69. 70. 111. 133. 198 (?), ter etiam genetivo I, 62. II, 183. 199. Aut nominatur is, qui honoratur, simul cum eo, qui honorem rogavit: II, 403. 482, vel simplex nomen scribitur eius, cuius in honorem decretum fit, aut casu dativo II, 262 aut genetivo I, 40. IV fasc. 1, 51. I, 65 (additis verbis *προξένου καὶ εὐεργέτου Ἀθηναίων*). 74. II, 3. 21. 29. 52c. 53. 71. 122. 176 aut etiam nominativo I, 16 (additis *πρόξενοι καὶ εὐεργέται*). IV fasc. 1, 76a. Sunt etiam tituli supra quos quo archonte decretum factum sit scriptum est velut

1) Semper casu nominativo, ut Koehlerus (Herm. V, 335 adn.) contra Boeckhium (stud. p. 66) monuit, nunquam dativo ponitur. Similiter *Θεοὶ Ἀθηνᾶ Τύχη* CIA I, 298 et *Μοῦσαι* CIA II, 307.

2) Non dubito, quin ibi solus nominativus recte se habeat.

II, 57 b. Denique vel cum archonte (ut I, 59. II, 17. 17 b) vel quod saepius fit solus scriba nominatur apposito plerumque verbo ἐγραμμάτευεν.[3]) Quem cum olim Boeckhius (ad CIG 78 = CIA IV fasc. 1, 71 fragm. b) scribam primae prytaniae esse coniecisset, Sauppius (inscript. Maced. quattuor 1847 p. 10) eum scribam senatus esse dixit, quoniam huius fuisset decreta lapidi inscribenda curare. Huic postea Boeckhius (oec. civ. Ath. II² p. 764), cum eundem in contextu tituli Rang. 259 = CIA I, 61 re vera scribae prytaniae locum obtinere vidisset[4]), ita assensus est, ut inde argumentum ad suam coniecturam confirmandam repeteret. Si enim scriba prytaniae cuius nomen supra titulum scribitur decretum inscripsit, is autem, qui id inscribere iubetur, disertis verbis γραμματεὺς τῆς βουλῆς dicitur, magnum profecto argumentum est eundem fuisse scribam senatus et prytaniae. Sed id imprimis quaerendum est, num is, qui supra titulum scribitur, re vera is sit, qui decretum inscribendum curaverit, an potius is, qui decretum recte inscriptum esse nomine suo testetur. Nam hoc scribae prytaniae officium esse disertis verbis dicit Harpocratio gravissimum auctorem secutus Aristotelem — καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀντιγράφεται καὶ παρακάθηται τῇ βουλῇ.[5]) Quo de ἀντιγραφῆς munere iniuria Boeckhius (oec. civ. Ath. I² p. 254 c) dubitabat,

---

3) De ἀναγραφεῖ qui tribus titulis superscriptus est diximus §. 8.

4) Boeckhio praeter haec duo exempla soli noti erant tituli de Methonaeis CIA I, 40, quibus postea (stud. p. 42) accessit Rang. 375 A cum 284 = CIA I, 59. Nunc praeter hos novimus IV fasc. 1, 22 c. I, 45. 58. IV fasc. 1, 71. II, 23. 78. Quorum ad exemplum etiam supra reliquos titulos prytaniae scribam vel restituere ut Rangabis probatus Boeckhio 382 = CIA II, 49, Kirchhoffius I, 46, Koehlerus II, 27, vel ubi hoc fieri nequit cogitare possumus. — Notandum est scribam non esse primae prytaniae, ut Boeckhius opinabatur, sed eius, qua decretum inscriptum est. Sic I, 40 Phaenippus est scriba Acamantidis (Thuc. IV, 118) non primae, cuius scriba fuit . . . ι . χος (I, 273). I, 58 Philippus Oeneidis tertiae et I, 59 Lobo Hippothontidis octavae, ut ex I, 188 apparet. I, 61 Diognetus Acamantidis, quae quota fuerit dici nequit, certe non prima fuit, quae erat Cecropis (I, 322). De reliquis certum nil dici potest.

5) De toto hoc loco plura exposuimus §. 6.

contra quem apte Koehlerus Herm. II, 29 adn. 2[6]) adfert populiscitum II, 61, ubi l. 15 s. legitur: *ἀντιγράφεσθαι δὲ τὸγ-γραμματέα τὸγκατὰ πρυτανείαν καὶ τοὺς ἄλλους γραμματέας τοὺς ἐπὶ τοῖς δημοσίοις γράμμασιν.*[7]) Omninoque hanc in nomine supra scripto vim inesse docemur titulo II, 334, ubi *ταμίας στρατιωτικῶν* qui scribae munere fungi nequit nomine suo supra titulum scripto numerum stipendiorum quae subscripta sunt recte se habere testatur: scriba est *γραμματεὺς τοῦ δήμου* qui illo tempore decreta publica lapidi incidenda curabat.

Ad tria decreta de Methonaeis facta (I, 40) unius Phaenippi nomen supra positum pertinet. Est autem Phaenippus scriba Acamantidis ol. 89, 1, decreta autem illa facta primum 88, 1, secundum 88, 3 prytania prima, tertium eiusdem anni prytania secunda. Quam rem ita facillime explicabimus, ut quartum secutum sit ol. 89, 1, cum tribus Acamantis prytaniam gereret, factum quo *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς* (nam hic tum decreta inscribebat) illa simul cum novo in eorundem honorem facto una publicanda curare iuberetur. Illa autem decreta cum ei hunc ad usum tradidisset Phaenippus *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν*, qui publicis tabulis praeerat (Harpocratio: *τῶν γραμμάτων τ' ἐστὶ κύριος καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττει*), postea ea recte descripta esse nomine suo testatus est.

Boeckhius cum hunc Phaenippum ipsum decreta inscripsisse statueret (stud. p. 42), suo iure saepius evenire suspicabatur, ut aliud nomen supra titulum quam in textu legeretur, quoniam ipse prytaniae scriba ubi omnia scripsisset, eius testificatione opus non esset. Quae spes eum fefellit. Hoc enim exemplum solum mansit. Reliqua vero quae habere sibi videbatur vir optimus certa non sunt. Nam titulo II, 123 nihil probatur: ipse ambigit num *ΛΛΚΙΜΛ* nomen scribae sit an potius eius, cuius in honorem decretum factum (velut *ΛΛΚΙ-*

6) Quamquam ibi typographi vitio legitur *ἀναγραφή*.

7) Fallitur inde von Stojentin. de Iuli Pollucis — auctoritate p. 20 Harpocrationis locum corrigens.

ΜΑΧΟΣ ΠΡΟΞΕΝΟΣ vel etiam *ΑΛΚΙΜΑΧΟΣ ΜΑΚΕΔΩΝ* spatiis aptum est). Item in altero decreto probari nequit nomen supra scriptum scribae esse, non eius, qui honoratur. Nominativum offensione carere exemplis supra adlatis apparet.[8])

Praeter hoc igitur exemplum semper scriba supra scriptus, ubi quidem extat, idem est atque is, qui in contextu tituli prytaniae tribuitur, nec invenitur eius nomen supra scriptum nisi ubi scriba senatus decretum inscribere iubetur vel certe eis temporibus, quibus hanc huius provinciam fuisse scimus, nunquam eis in titulis, quos ipse inscripsit. Quod nostram in sententiam optime convenit. Ubi enim ipse scripserat, testificatione opus non fuit, ubi scriba senatus scripserat, opus fuit.

§. 6.

Quoniam igitur seiungendi videntur scriba prytaniae et scriba senatus, nunc quae cuiusque provincia fuerit uno conspectu (nam plurima eorum, quae huc pertinent, iam in eis, quae adhuc disputata sunt, singillatim tetigimus) proponere simulque veterum de illis testimonia, si qua sunt, examinare placet. Et ut ab his, quos posteriore loco dixi, incipiam Pollux VIII, 98 Bekk. haec tradit: *γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν κληρωθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα καὶ ἕτερος ἐπὶ τοὺς νόμους ὑπὸ τῆς βουλῆς χειροτονούμενος. ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ δήμου αἱρεθεὶς γραμματεὺς ἀναγινώσκει τῷ τε δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ.* Unum igitur scribam populi, de quo infra dicetur, duos autem senatus scribas novit, quorum unus est *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν*, alter simpliciter *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς.* Quod nostram de scribis illis sententiam non mediocriter commendat. Boeckhius vero (oec. civ. Ath. I² p. 258) cum scribam senatus a scriba prytaniae non diversum esse credat valde laborat quid faciat ei, qui Pollucis verbis fertur *ἕτερος*, cui ne nomen quidem unde det habet. Quod autem Pollux scribam prytaniae creatum esse

8) In eo quoque falsus videtur vir doctissimus, plura decreta iuxta non infra scripta usu venire. Quod in tanta decretorum multitudine quanta nunc extat nullo certo exemplo demonstrari potest.

dicit ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα, id probatur atque etiam quodam modo accuratius definitur verbis Harpocrationis quae ex parte iam supra attulimus p. 216 et 217. Is enim s. v. γραμματεύς haec habet: Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος· ὁ γραμματεὺς πῶς τε καθίστατο καὶ τί ἔπραττεν, ὡς τῶν γραμμάτων τ' ἐστὶ κύριος καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττει καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀντιγράφεται καὶ παρακάθηται τῇ βουλῇ δεδήλωκεν Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ. Respicit grammaticus sine dubio ad XVIII, 38, p. 238: ὃς ἂν δ' ἀπειθήσῃ τῷδε τῷ ψηφίσματι ἔνοχος ἔστω τοῖς τῆς προδοσίας ἐπιτιμίοις, ἐὰν μή τι ἀδύνατον ἐπιδεικνύῃ περὶ ἑαυτόν· περὶ δὲ τοῦ ἀδυνάτου ἐπικρινέτω ὁ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγὸς καὶ ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς. Et Boeckhio quidem, cum τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς eundem esse censeret atque τὸν γραμματέα κατὰ πρυτανείαν, nihil obstare videbatur, quo minus verba Harpocrationis, etsi apud Demosthenem legeretur ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς, de eo intellegeret, quem Pollux κατὰ πρυτανείαν dixisset. Idem ego non dubito, quin de prytaniae scriba quid Aristoteles docuerit in Harpocrationis verbis insit. Tanta enim est similitudo inter haec et Pollucis de illo scriba tantoque opere probata esse vidimus Harpocrationis verba eis, quae adhuc de muneribus scribae prytaniae cognovimus, ut quis ille sit γραμματεὺς Harpocrationis dubitari nequeat. Quam ob rem Harpocrationem confudisse duos scribas statuendum est. Quod autem alteram illam scribae secundum prytaniam provinciam decretorum inscribendorum non commemorat, id si quidem, quod parum veri simile est, plene Aristotelis argumenta rettulisse existimandus est, inde factum statuere possumus, quod cum Aristoteles scriberet provincia illius scribae nondum tam late patuerit. Quamquam, ut iam significavi, certi nihil dici potest.

Est igitur ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς βουλῆς ex senatorum numero (παρακάθηται τῇ βουλῇ Harpocr.) sorte[1])

1) Hoc est cur Boeckhius (stud. p. 40) idque iure ut videtur Palle-

creatus (*κληρωθείς* Poll.) publico tabulario praefectus [2]), qui legum decretorum aliorum id genus exempla (*αὐτόγραφα ψηφίσματα* Athen. VI p. 214 e) in indices refert itemque, si usus est, depromit (*τῶν γραμμάτων τ' ἐστὶ κύριος καὶ τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττει* Harpocr., *ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα* Poll.). Nomine suo contra scripto decreta recte descripta esse testatur, posteriore tempore ipse decreta describit (primum ol. 109, 4). Omnino senatui ita adiunctus est, ut quasi media quaedam manus sit inter hunc et reliquos magistratus. Velut in decreto illo in Demosthenis Timocratea §. 63: *Τιμοκράτης εἶπεν· ὁπόσοι Ἀθηναίων κατ' εἰσαγγελίαν ἐκ τῆς βουλῆς ἢ νῦν εἰσιν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἢ τὸ λοιπὸν κατατεθῶσι καὶ μὴ παραδοθῇ ἡ κατάγνωσις αὐτῶν τοῖς θεσμοθέταις ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ κατὰ πρυτανείαν κατὰ τὸν εἰσαγγελτικὸν νόμον κτλ.*

Hunc *γραμματέα κατὰ πρυτανείαν* Boeckhius CIG vol. I p. 326 b eundem esse statuit atque *τὸν περὶ τὸ βῆμα* qui in aisitorum catalogis imperatorum temporibus exaratis inter scribas nominatur (CIA III, 10. 1020. 1029. 1031. 1032. 1034. 1040. 1041. 1042. 1048. 1051. 1064. 1073) [3]). Primum enim neutrum eorum prytanum tribulem esse. Quod certe casu factum est, ut nullus titulus extet quo contrarium edoceamur. Tum nunquam utrumque ne in plenissimo quidem titulo CIG 353 (= CIA III, 10) iuxta commemorari. Tertium argumentum idque gravissimum est, quod in titulo modo laudato *ὁ*

nensem quendam (CIA III, 87 [*ὁ δεῖνα Π*]*αλληνεὺς λαχὼν γραμματεὺς* [. . . *εἰς τὸν ἐπὶ Ἀπολῆξι*]*δος ἄρχοντος ἐνιαυτὸν ἀνέθηκεν*) scribam prytaniae esse autumaverit, postquam eum antea (oec. civ. I², 259 adn. a) non admodum probabiliter eundem esse statuit, qui est apud Pollucem *ἕτερος* ille *χειροτονούμενος*.

2) Schoemannus de comitiis p. 319 adn. 40 huic scribae servum publicum subiectum fuisse iure conclusisse videtur ex Demosth. XIX, 129: *ἐν τοῖς κοινοῖς τοῖς ὑμετέροις γράμμασιν ἐν τῷ μητρῴῳ ταῦτ' ἐστὶν ἐφ' οἷς ὁ δημόσιος τέτακται.* Clavem tabulari habet *ὁ ἐπιστάτης* Poll. VIII, 96. Cf. Car. Curtius Philol. XXIV p. 113.

3) Eisdem temporibus inter aisitos, aliis semper in titulis atque *ὁ περὶ τὸ βῆμα*, legitur *γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* III, 1030. 1038 (= CIG 191. 188b. Cf. §. 3 ineunt.).

περὶ τὸ βῆμα sit *Ῥό[δ]ων Καλλίστου Μαραθ.*, idem cuius nomen in praescriptis legatur: *ἐπὶ τῆς Πανδιονί[δος ..... πρυ]τανείας ἧς ἐγραμμάτευε Ῥόδων Καλλίστου Μαρα[θώνιος]*. Quae cum ita sint, Boeckhius verum vidisse existimandus est. In eo tamen corrigendus videtur, quod statim addit scribam prytaniae, quoniam per singulas prytanias mutetur, non aisitum esse, sed parasitum in ea sola prytania, cuius scriba sit, et ideo tantum in aisitis referri, quia non prytanis sit. Nam, ut §. 2 vidimus, id temporis annuus fuit eamque ob rem optimo iure inter aisitos numeratus est.

§. 7.

Venimus ad eum scribam, qui apud Pollucem fertur *ἕτερος ἐπὶ τοὺς νόμους ὑπὸ τῆς βουλῆς χειροτονούμενος*[1]. Hunc ut supra eum esse significavimus, qui audiat *γραμματεὺς τῆς βουλῆς*, ita nunc idem dicimus, quamquam in Pollucis verbis offensionem quandam inesse negari non potest. Etenim pro *ἐπὶ τοὺς νόμους* expectatur *ἐπὶ τὰ ψηφίσματα*. Haec enim lapidi incidenda curare proprium eius officium est, ut formula docemur quae sexcenties invenitur *ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς ἐν στήλῃ λιθίνῃ*. Accedit quod Pollucis illo loco paullo ante de scriba prytaniae dicitur *ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τὰ ψηφίσματα*. Atqui in hunc cura legum non minus, ne dicam etiam magis (cf. CIA I, 61) convenit quam populiscitorum. Quibus de causis facile quis adducatur, ut verbis inter se commutatis locum sic emendasse sibi videatur: *γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν κληρωθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐπὶ τῷ τὰ γράμματα φυλάττειν καὶ τοὺς νόμους καὶ ἕτερος ἐπὶ τὰ ψηφίσματα ὑπὸ τῆς βουλῆς χειροτονούμενος*. Quae mutatio etiam titulo quodam modo probari videatur CIA II, 114

[γραμματ]ε[ὺ]ς κατὰ π[ρυτα]νείαν·
Κλεόστρατος Τιμοσθένους Αἰγιλιεύς

---

1) Boeckhius hunc olim in proecdosi p. 201 *γραμματέα τῶν βουλευτῶν* quo iure dixerit §. 12 videbimus. Postea ei nomen nullum dedit.

ἐπὶ τὰ ψηφίσματα·
Δημόφιλος Πανταλέοντος Ἀγρυλῆθεν
ἐπὶ τὸ θεωρικόν·
Κηφισοφῶν Κεφαλίωνος Ἀφιδναῖος
βουλῆς ταμίαι·
Ἀντικλῆς Ἀριστοκράτους Κυδαθηναιεύς
Δρομοκλείδης Θρασυμήδους Ἁγνούσιος.

In his Riedenauer (act. p. 86), qui item in Pollucis verbis haeret, *τὸν ἐπὶ τὰ ψηφίσματα* alterum senatus scribam esse sibi persuasit. Sed primum quidem id minime certum est, *τὸν ἐπὶ τὰ ψηφίσματα* ipsum scribam esse, non omnino senatorem hanc ad provinciam delegatum, ut *τὸν ἐπὶ τὸ θεωρικόν*: vehementer enim desideratur notio *γραμματέως*, quae in scriba secundum prytaniam non deest. Tum eo quam maxime ne transponamus verba prohibemur, quod Harpocratio disertis verbis scribam secundum prytaniam testatur *τὰ ψηφίσματα τὰ γενόμενα φυλάττειν.* Quae cum ita sint, Pollux neglegentius scripsisse putandus est. Nam alium magistratum velut *τὸν ἀναγραφέα τῶν νόμων* (§. 8), in quem sane verba illa convenirent, intellegendum esse non crediderim: grammaticus enim de ordinariis magistratibus dicere videtur, inter quos ille referendus non est.

Vix opus est monere hunc senatus scribam non ipsum decreta lapidi inscribere, quod est lapicidarum, sed auctorem tantummodo huius rei et curatorem esse similiter ac scribam secundum prytaniam, quode supra vidimus. Quae vero horum, qui ab ol. 109, 4 usque ad 114, 3 eodem munere funguntur, cuique potissimum decretorum genera curanda tradita essent, etsi in rem inquisivi invenire non potui [2]).

Praeter decreta scriba senatus semel etiam rationes earum rerum, quae *ἐν χαλκοθήκῃ* inventae sunt, conficere earumque

---

2) Riedenauer (p. 85) eum, qui rogationem tulisset, eligere potuisse putat, utri decretum inscribendum mandaret. Idem iure Rangabem redarguit qui honorum decreta inscribere scribae prytaniae fuisse coniecit Ant. Hell. II, 98. Immo fere omnia sunt honorum decreta eaque aut senatusconsulta aut populiscita. Et illorum quidem CIA II, 114 scriba

exempla (ἀντίγραφα) describere iubetur CIA II, 61. Quid CIA I, 51 facere iubeatur parum liquet[3]).

Videtur autem etiam ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς ex ipso senatorum numero fuisse. Deinde per totius anni spatium provincia eum functum esse inde veri simile fit, quod alter senatus scriba, cum hoc ne confunderetur, ὁ κατὰ πρυτανείαν dictus est[4]).

Invenitur autem scriba senatus inde ab antiquissimis temporibus usque ad ol. 114, 3, post hunc autem annum, ut iam Boeckhius oec. civ. I² p. 257 significaverat et Velsenus act. menstr. acad. Berol. a. 1856 p. 120 iterum affirmavit, nullum exemplum certum extat quo alia edoceamur[5]). Quod enim Koehlerus Herm. V, 18 etiam ol. 123, 2 scribam senatus in titulo inveniri dixit, id nunc tacitus correxit CIA II, 309 iure ut videtur supplens τὸν γραμματέα τῆς β[ουλῆς καὶ τοῦ δήμου].

§. 8.

Iam de munere eius, qui ἀναγραφεὺς audit, dicendum videtur, de quo post Schoemannum antiqu. Graec. I³ p. 582 ss. nuperrime egit Rudolfus Schoellius de extraordinariis quibusdam magistratibus Atheniensium (in commentationibus in ho-

---

prytaniae, CIA II, 154. 186. Ἀθήν. VI p. 270. 482 scriba senatus, horum CIA II, 119. 124. 165. 183. 187 scriba prytaniae, CIA II, 115. 121. 136. 137. 147. 150. 159 b. 171. 176. 181 scriba senatus inscribenda curat. Unum quod non honorum decretum sed populiscitum est de munimentis Athenarum reficiendis CIA II, 167 scriba prytaniae inscribere iubetur. Incerti argumenti est CIA II, 152 quo scriba senatus legitur.

3) Riedenauer (p. 86) inductus Pollucis illis verbis ἐπὶ τοὺς νόμους scribam senatus tabulario praefectum, scribam prytaniae decretorum scriptorem autumat.

4) Ultimo ut videtur a. Chr. saec. γρ. τ. β. simul cum aliis magistratibus ad senos menses institutus legitur CIG 202—206. De re prorsus singulari quid iudicandum sit Boeckhius recte exposuisse videtur ad CIG 202.

5) Hoc argumento Kumanudis uti poterat ad firmandam coniecturam titulum Ἀθήν. VI p. 482 a. 322 recentiorem non esse. Item praeter alias quas adfert etiam hanc ob causam, quod γρ. τ. β. in titulo Ἀθήν. VI p. 270 commemoratur, sequitur eum non eiusdem aetatis ac CIA II, 230 sed antiquiorem esse quam ol. 114, 3.

norem Th. Mommseni p. 461 ss.). Namque ubi post magnas rei publicae turbas quibus haec vel illa lex utilis antiquata, contra aliae perniciosae latae essent, necessarium videbatur legum corpus examinare, ut noxiae tollerentur salubres redintegrarentur, collegium *νομοθετῶν* (Thucyd. VIII, 97) instituebatur, quibus viri legum experientia insignes earumque dictionis periti adiungi solebant. Hi *ἀναγραφεῖς τῶν νόμων* dicti minimeque cum illis nomothetis confundendi sunt. Qui num ex senatorum numero creati sint, quod Boeckhius olim (oec. civ. I² p. 263) de perscriptoribus *τῶν γραμμάτων* suspicatus erat, nescimus. Necessarium non fuisse Nicomachi exemplo probatur. Laudatur et corona frondea honoratur Euchares quidam CIA II, 258, quem legum perscriptorem fuisse primus vidit Meier comment. epigraph. I p. 18, *ἐπειδὴ ἐπεμελήθη τῆς ἀναγραφῆς τῶν νόμων ὅπως ἂν ἐκτεθῶσι πάντες οἱ νενομοθετημένοι ἐπὶ Φερεκλέους ἄρχοντος σκοπεῖν τῷ βουλομένῳ καὶ μηδὲ εἷς ἀγνοεῖν τοὺς τῆς πόλεως νόμους.* Nam sine dubio huius scribae provincia difficultatum laborisque plena erat. Ut Nicomachus, contra quem Lysiae oratio trigesima est, primo in quattuor mensium spatium creatus per sex annos munere suo functus est. Quod etsi non sine fraude viri factum videtur, tamen quod nec ante dimissus et post aliquod tempus idem ad munus electus est, inde iure cum Schoemanno l. s. s. p. 584 concludere possumus provinciae diutius administratae ex laborum multitudine cum illa coniuncta excusationem aliquam paratam fuisse. Tradebantur perscriptoribus leges a scriba prytaniae, qui eas servabat. Cuius rei luculento exemplo est titulus CIA I, 61 (ad quem cf. Koehler. Herm. II p. 29), quo *οἱ ἀναγραφῆς τῶν νόμων* Dracontis de caede legem, ut eam describendam curent, repetere iubentur a scriba prytaniae.

Quantum nunc quidem historia Attica nota est, ter horum perscriptorum mentio fit. Primum ol. 92, 4, 409/8 a. Chr. post imperium quadringentorum, ad quod tempus referenda sunt CIA I, 61 et Nicomachi ministerium (*ὑπηρεσία*) prius. Secundum post triginta viros, quo pertinet rogatio Tisameni Andoc. I, 83 s. et Nicomachi ministerium posterius, quod

propter accusatus est. Tertium post imperium Demetri Phalerei ol. 119, 1, quo anno Eucharem perscriptorem fuisse testatur CIA II, 258.

Ab his ἀναγραφεῦσι τῶν νόμων Schoellius (l. s. s. p. 462 adn. 23) ἀναγραφέας τῶν γραμμάτων seiunxit ex senatorum numero ut videtur electos, qui inde ab ol. 115 [1]) in titulis non nullis usu veniunt. Ante hanc olympiadem Koehlerus posuit II, 190, quo Callicratidae perscriptori corona aurea ducentarum drachmarum decernitur, ἐπειδὴ καλῶς καὶ δικαίως ἐπιμεμέληται τῆς ἀναγραφῆς τῶν γραμμάτων καὶ αἱ πρυτανεῖαι αὐτὸν ἐστεφανώκασιν καὶ τἆλλα ἄρχει καλῶς καὶ δικαίως. Primum autem annum ol. 115 spectant II, 191. 192. Ἀθήν. VI p. 158 quos supra titulos ἀναγραφεὺς Ἀρχένικος Νουκρίτου Λαμπτρεὺς scriptus est. Quos in honorem huius factos non esse de primo et tertio certum est, ut hic quoque testificandi gratia nomen additum esse appareat. Ad secundum annum referendus est titulus II, 226 incipiens verbis ἐπὶ ἀναγραφέως. Sextus titulus accedit II, 299 b [ἐπὶ —ι]οδώρου ἄρχοντος δεύτερον ἀναγραφέως δὲ Ἐπικούρου τοῦ . . . . σίου.

Praeterea quattuor fragmentis CIA II, 227. 228. 229. Ἀθήν. VI p. 133 ipse ἀναγραφεὺς decretum inscribere iubetur. Nova sane haec nec antea cognita scribae istius provincia. Nec enim eiusmodi sunt decreta, quae olim facta tum repetere iussus sit perscriptor a nomothetis, sed recens facta videntur. Nec tamen hac de causa Schoellio adstipulor, qui duos diversos magistratus esse statuit. Quod enim ait τὸν ἀναγραφέα τῶν γραμμάτων ex numero senatorum fuisse, id quamquam veri est simile, coniecturam tamen quam prolaturus sum non pervertit. Ut enim §. 7 vidimus novissimum scribae senatus exemplum est ol. 114, 3. Huius partes postea agit ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου, qui primum ol. 118, 2, 307/6 in decreto Stratocli (vit. Lycurg. p. 280, 210 Westerm. quod cum CIA II, 240 composuit Car. Curtius Philol. XXIV p. 83 ss.)

---

1) Eodem tempore nomotheta quidam corona aurea honoratus videtur II, 217. Koehlerus ibi supplet [θεσμο]θέτης.

reperitur. Iam ego his annis, qui sunt inter ol. 114, 3 et ol. 118, 2 (potest autem etiam ante hunc annum scriba populi institutus esse), perscriptorem praeter suum ipsius munus scribae senatus provinciam curasse suspicor. Quod etsi proprium eius non erat, tamen turbulentis temporibus quae tum erant facile fieri potuit, ut qui modo suam ad provinciam administrandam institutus esset, ei munus consimile ad aliquod tempus deferretur. Id eo probari videtur, quod, cum alias nominetur *ἀναγραφεὺς τῶν νόμων*, hoc tempore audit *ἀναγραφεὺς τῶν γραμμάτων* (II, 190): rursus ubi scriba populi institutus est, adpellatur *ἀναγραφεὺς τῶν νόμων* II, 258. Argumento meae coniecturae etiam hoc est, quod, cum antea semper de pluribus perscriptoribus sermo sit, his temporibus ubique unus commemoratur (*ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα τὸν ἀναγραφέα*)[2]. Quare eo adducor, ut perscriptorem id temporis perinde ut olim erat scriba senatus annuum fuisse dicam. Id praeter titulos de Archenico supra adlatos inde sequi videtur, quod duobus illis titulis *ἀναγραφεὺς* ultimis anni diebus propter bonam et iustam administrationem publice laudatur, primum a senatu, quale est decretum II, 258, tum ultimo anni die ab universo populo ut II, 190.

Primus igitur annuus perscriptor fuit *Καλλικρατίδης Καλλικράτους Στειριεύς* II, 190, ol. 114, 4. Nam hunc ad annum titulum eo confidentius refero, quo magis Koehlerus eum sequentis olympiadis anno vel secundo vel primo tribuere dubitat. Secundus fuit *Ἀρχένικος Νουκρίτου Λαμπτρεύς*, ol. 115, 1. Qui annis post hunc proximis fuerunt, eorum nomina nescimus. Ol. 119, 1 perscriptor fuit *Εὐχάρης Εὐάρχου Κονδυλῆθεν*, aliquot annis post *Ἐπίκουρος ὁ — — σιος*. Et hi quidem non iam decreta nova (nam ad haec tum *ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου* institutus erat), sed vetera tantum denuo promulgasse videntur. Qua ex causa fortasse etiam praemiorum differentia nata est, ut Euchares honoraretur corona frondea, Callicratides ille aurea.

2) Ne quis in eiusmodi sententia numerum singularem necessarium putet, adfero II, 600 *ἀναγράψαι — τοὺς φρατριάρχους* (contra II, 599).

§. 9.

Priusquam de scriba populi dicamus, paucis monendum videtur de eo scriba, quode Pollux l. s. s. haec habet: ὁ δὲ ὑπ τοῦ δήμου αἱρεθεὶς ἀναγινώσκει τῷ τε δήμῳ καὶ τῇ βουλῇ. His Suidae testimonium adiungi potest: ὑπανεγίνωσκε δὲ τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ. Addo etiam Bekk. anecd. p. 185, 44: γραμματεύς· ὁ ἀναγινώσκων τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ τὰ προστεταγμένα κατὰ χρόνους ἠλλάσσετο et p. 226, 30: γραμματεύς· καὶ τὸν γραμματέα ὁ δῆμος χειροτονεῖ ἀναγνωσόμενον αὐτῷ καὶ τῇ βουλῇ. καὶ οὗτος οὐδενὸς τὸ σύνολον ἄλλου ἐστὶ κύριος ἢ τοῦ ἀναγνῶναι· ἔστιν οὖν ὁ ἀναγνώστης. Hunc eum scribam esse dico, qui apud Thucydidem vocatur γραμματεὺς ὁ τῆς πόλεως VII, 10: καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἀπέδοσαν. ὁ δὲ γραμματεὺς ὁ τῆς πόλεως παρελθὼν ἀνέγνω τοῖς Ἀθηναίοις δηλοῦσαν τοιάδε. Idem memoratur in vita Lycurgi quae in Plutarchi scriptis fertur p. 272, 46 Westerm.: εἰσήνεγκε δὲ καὶ νόμους τὸν μέν — τὸν δὲ ὡς χαλκᾶς εἰκόνας ἀναθεῖναι τῶν ποιητῶν Αἰσχύλου Σοφοκλέους Εὐριπίδου καὶ τὰς τραγῳδίας αὐτῶν ἐν κοινῷ γραψαμένους φυλάττειν καὶ τὸν τῆς πόλεως γραμματέα παραναγινώσκειν τοῖς ὑποκρινομένοις· οὐκ ἐξεῖναι γὰρ αὐτὰς ὑποκρίνεσθαι. Multa et varia huius loci et interpretandi et emendandi virorum doctorum conamina via et ratione exposita et quoad necessarium erat reiecta invenies in Korni libello de publico Aeschyli Sophoclis Euripidis fabularum exemplari Lycurgo auctore confecto, p. 2 ss[1]). Scriba civitatis autem quid hac lege facere iubeatur Welckerus (Die griechischen Tragoedien mit Rücksicht auf den epischen Cyclus geordnet III p. 908) perspexit, qui ita institutum esse docuit, ut qui Aeschyli vel Sophoclis vel Euripidis aliquam fabulam agere vellet, ei scriba civitatis adeundus esset: hunc ei

1) Locum corruptum esse nemo non videt: primum enim παραναγινώσκειν verbum aptum non est, nec enim conferre debet scriba civitatis publicum exemplum cum exemplo actoris (immo hoc cum illo conferendum est), sed legere (ἀναγινώσκειν): tum, id quod maiorem etiam offensionem praebet, οὐκ ἐξεῖναι αὐτὰς ὑποκρίνεσθαι vero prorsus contrarium

fabulam de publico exemplo praeisse, ut si quid in alterius libello discrepare videretur corrigi posset. De tertio quodam loco, quo *ὁ γραμματεὺς τῆς πόλεως* reperitur, monuimus p. 231 a. 3. In titulis scribae civitatis nomen non extat, sed eundem intellegendum esse censeo cum Riedenauero (act. p. 84) in decreto CIA II, 114 *ἀναγνῶναι τόδε τὸ ψήφισμα τὸγγραμματέα τῷ δήμῳ*.

Boeckhius oec. civ. I² p. 259 hunc *γραμματέα τῆς πόλεως* eundem esse statuit atque eum, qui audiat *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου*. Sed quamquam civitatem senatu et populo constare negari non potest (id enim est argumentum Boeckhi), tamen non video cur Thucydides et auctor vitae Lycurgi hunc scribam aliter nominaverint atque in usu esset. Accedit quod hoc nomen *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* primum invenitur non multo post ol. 123, 2 (CIA II, 309 ex probabili coniectura Koehleri, nam II, 146 *καὶ τοῦ δήμου* supplementum est incertissimum). Quam ob rem ego hunc scribam, qui antiquis temporibus audiebat civitatis, postea denominatum esse conicio scribam senatus et populi. Nam hoc ipsum nomen aperte respicere videntur veterum testimonia quae modo exscripsi.

Eodem tempore, quo nomen mutatum est, alia ei etiam provincia iniuncta videtur decretorum inscribendorum, quam olim scribae senatus fuisse constat, postea autem a perscriptore per aliquod tempus administratam esse supra demonstrasse nobis videmur. Nec enim iniuria Boeckhius oec. civ. I² p. 260 hunc eundem esse dixit atque *τὸν γραμματέα τοῦ δήμου*, qui, ut p. 225 monuimus, ab initio saeculi tertii decreta inscribenda curat. In adhibendis enim his nominibus haec regula fuisse videtur, ut, ubi scribae omnis dignitas significanda esset (velut CIA II, 488 itemque in decretis quae in honorem pry-

---

est: adito enim publico exemplo fabulas agere profecto licebat, aliter agere (*παρυποκρίνεσθαι*) non licebat. Quare quam maxime adducor ut Sommerbrodti coniecturam probem, qui post Kornium Mus. Rhen. XIX p. 130 ss. hunc locum elegantissime ita emendavit, ut pro *παραναγινώσκειν* et *ὑποκρίνεσθαι* scriberet *ἀναγινώσκειν* et *παρυποκρίνεσθαι*.

tanum et aisitorum, inter quos ille est, facta sunt CIA II, 394. 431. 441 inque eorundem catalogis CIA III, 1029. 1030. 1031. 1032. 1034. 1040. 1041. 1042. 1044. 1048), plenius illud nomen poneretur, ubi autem in fine decretorum decretum inscribere iuberetur, simpliciter adpellaretur *γραμματεὺς τοῦ δήμου*. Quam regulam si recte statuisse videmur, exceptionem novi, quae mea quidem sententia non mediocri argumento est eundem fuisse scribam populi et scribam senatus et populi, ut mirer Boeckhium ea usum non esse. Etenim in decreto quodam in prytanum eorumque magistratuum honorem facto CIG 115 = CIA II, 329, ubi pleniore nominatione opus erat, simpliciter adpellatur *ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου* [2]). Huc altera accedit exceptio, qua idem probatur II, 309: ibi ex Koehleri supplemento probabili (cf. p. 223 et 228) pro scriba populi, qui expectatur, *γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* legitur.

Hunc igitur scribam ex senatorum numero fuisse Boeckhius CIG vol. I p. 326a probabiliter coniecit neque repugnat, ut Schoemannus antiqu. Gr. I^3 p. 401 adn. 4 censebat, quod a populo creabatur (Poll. et Bekker. anecd. ll. s. ss.). Quo autem tempore quis hoc munere fungatur loco illo Bekk. anecd. p. 185, 44 modo adlato *κατὰ χρόνους ἠλλάσσετο* in dubio relinquitur, quo accedit quod ne id quidem scimus, num forte alio tempore aliter institutum fuerit, ut in scriba prytaniae factum esse vidimus. Boeckhius CIG I p. 326b hunc scribam, ne nimium onus uni senatori imponeretur, per singulas prytanias mutatum esse dixit. Unde simul (ad CIG 81) eum ideo tantum inter aisitos numerari dicere cogebatur, quia non esset prytanis. Sed ista causa, si reputaverimus quot et quanta negotia scribae prytaniae mandata fuerint, leviuscula videbitur. Itaque, ut supra de scriba prytaniae vidimus, sic etiam scriba senatus et populi nimirum propterea inter aisitos numeratur, quod annuus est. Id inde probatur, quod idem scriba eodem anno in catalogis et Pandionidis et Antiochidis

2) Item neglegentia lapicidae factum est ut bis (III, 1038 et 1045) nominetur *γραμματεὺς τῆς βουλῆς*.

exhibetur CIA 1032. 1034. Qua re quod omnibus in titulis quibus eius demoticum exstat alius tribus est atque quae praesidet, id in tanta titulorum paucitate sine dubio casui tribuendum erit.

De provincia autem id cognovimus, praeter legendi munus alterum ei negotium esse decretorum inscribendorum. Ut autem iuxta scribam senatus, sic eodem tempore ac scriba populi[3]) scriba secundum prytaniam[4]) idem facere iubetur, ut ne hic quidem certa decretorum genera quae potissimum cuique tradantur distingui possint.

§. 10.

Devenimus iam ad *ὑπογραμματέα* qui fertur (CIA II, 329. 393. 431. 441. III, 10. 1029—1032. 1034. 1040. 1041. 1048. 1064), nam plenius nomen quo distinguatur ab reliquis *ὑπογραμματεῦσι*, quos constat Athenis permultos fuisse[1]), non traditur. Sine dubio diversus fuit ab *ὑπηρέταις τῆς βουλῆς*, quos plures fuisse colligi potest ex CIA I, 499 (alias quantum scio non commemorantur). Quamquam hanc subscribae provinciam cum *ὑπηρεσίᾳ* quadam coniunctam fuisse mihi persuasi ex loco qui extat apud Demosthenem XIX, 70: *ὑπογραμματεύων ὑμῖν καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐτὸς ἐξηγεῖτο τὸν νόμον τοῦτον τῷ κήρυκι*[2]). Unde illud quoque cum aliqua

3) Vit. Lyc. p. 280, 210 Westerm. CIA II, 273. 275. 282. 286. 293. 310. 329. 334. Laert. Diog. VII, 11. CIA II, 367. 368. 415. 469. 470. 520.

4) CIA II, 274. 276. 277. 289. 294. 297. 298. 300. 305. 307. 311. 315. 316. 320. 325—328. 331. 332. 335. 338. 369. 370. 374. 375. 380. 390. 393—396. 398. 400. 414. 417. 420. 423. 425—427. 429. 444—446. 451. 453. 455. 464. 465. 467—472. 490. 529.

1) In universum conferatur Aristoph. Ran. 1084. Alii sunt *ὁ ὑπογραμματεὺς τῶν θεσμοθετῶν* Antiph. VI, 35, *οἱ ὑπογραμματεῖς τῶν ποριστῶν, τῶν πωλητῶν, τῶν πρακτίρων* ibid. 49. *ὁ ὑπογραμματεὺς* qui in gymnasiis munere fungitur CIA III, 1128. Cf. Schoemann. de comit. p. 318 et adn. 37, antiqu. Gr. I³ p. 455.

2) Schoemannus (de comit. p. 92 a. 8) cur hoc loco scribam senatus (antiqu. Gr. I³ p. 405 'der Staatsschreiber') intellexerit non video.

probabilitate concludere possumus, hunc scribam mercedem accepisse. Idem disertis verbis testatur Demosthenes in eiusdem orationis §. 249, ubi eadem verba iunguntur: *ὑπογραμματεύοντες δ᾽ οὗτοι καὶ ὑπηρετοῦντες ἁπάσαις ταῖς ἀρχαῖς ἀργύριον εἰλήφεσαν*[3]). Quamquam hic praeter eum, quem senatus sive populi (*ὑπογραμματεύων ὑμῖν*) subscribam dicere licet, qui fuit Aeschines, de altero quodam sermo est. Sed utut hoc est, id certum videtur, eum etsi non senatorem, quod iam Boeckhius negavit, sed civem fuisse[4]). Idem enim, qui CIA II, 393 *ὑπογραμματεὺς* fertur, Rang. 1238 (= *Ἐπιγρ. ἀνέκδ.* II, 1852, p. 21, Meier comment. epigr. II p. 70) polemarchus est, ut Koehlerus vidit Herm. V p. 336. Tum cum *ὁ ὑπογραμματεὺς* inter aisitos referatur, in eo etiam non vereor ne fallamur, si hunc perinde ac reliquos scribas, qui in aisitis numerantur, annuum esse dicimus. Duos autem per annos continuos ne quis *ὑπογραμματεὺς* esset lege cautum videtur, si quidem recte cum Boeckhio Lysiam interpretati sumus, qui XXX, 29 haec habet: *ὑπογραμματεῦσαι οὐκ ἔξεστι δὶς τὸν αὐτὸν τῇ ἀρχῇ τῇ αὐτῇ.* Nam quoniam *ἡ βουλὴ* inter *ἀρχὰς* referri potest, huius legis vim non solum ad magistratuum quorundam, sed etiam ad eum, quode nunc agimus, *ὑπογραμματέα* pertinuisse non alienum est. Imperatorum temporibus aliter institutum fuit, si quidem Dittenberger titulos diversis annis factos 1030 et 1031, 1032. 1034 et 1040. 1041 recte continuasse videtur.

---

3) In eis quae statim secuntur *καὶ τὸ τελευταῖον ὑφ᾽ ὑμῶν γραμματεῖς χειροτονηθέντες δύο ἔτη διετράφησαν ἐν τῇ θόλῳ* qui scribae intellegendi sint parum liquet. Pertinere huc aliquis dicat quod Libanius tradit in argumento huius orationis: *παραδέδοται δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Αἰσχίνης τραγῳδιῶν τε ὑποκριτὴς γενόμενος καὶ γραμματεὺς τῆς πόλεως ἥτις ἦν εὐτελὴς ὑπηρεσία.* Sed haud scio an potius grammaticus priora verba *ὑπογραμματεύοντες ὑμῖν κτλ.* respexisse et scribam civitatis cum *ὑπογραμματεῖ*, cuius revera *εὐτελὴς ὑπηρεσία* est, commutasse putandus sit.

4) Reliquorum magistratuum *ὑπογραμματεῖς* non nulli servi publici fuerunt. Attamen etiam cives pauperes id munus suscepisse videntur, velut Nicomachus et Tisamenus (Lys. XXX, 28). Item *ὁ ὑπογραμματεὺς τῶν ἐπιστατῶν* CIA I, 324 civis est.

De munere *τοῦ ὑπογραμματέως* hoc unum ex Demosthene (XIX, 70) cognovimus, eum iuris iurandi verba, quibus contionum et senatus initium fieri solebat, praeconi publico praeisse. Praeter hoc nihil fertur neque in animo est plura ex vana coniectura repetere.

§. 11.

In prytanum catalogis imperatorum temporibus exaratis inter aisitos nominatur *ὁ ἀντιγραφεύς* CIA III, 10. 1029—1032. 1034. 1040—1042. 1045? 1048. 1051. 1064, ante Augustum semel invenitur in praescriptis tituli CIA II, 408. His marmoribus statim subiungo Harpocrationis testimonium, qui s. v. *ἀντιγραφεύς* haec habet: *ὁ καθιστάμενος ἐπὶ τῶν καταβαλλόντων τινὰ τῇ πόλει χρήματα ὥστε ἀντιγράφεσθαι ταῦτα. Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Ἀνδροτίωνος καὶ Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Κτησιφῶντος. διττοὶ δὲ ἦσαν ἀντιγραφεῖς ὁ μὲν τῆς διοικήσεως, ὥς φησι Φιλόχορος, ὁ δὲ τῆς βουλῆς, ὡς Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ.* In his verbis extremis difficultas quaedam inest. Etenim cum dicat *ὁ μὲν τῆς διοικήσεως, ὥς φησι Φιλόχορος, ὁ δὲ τῆς βουλῆς, ὡς Ἀριστοτέλης*, suspicio in promptu est *ἀντιγραφέα* nullum novisse Philochorum nisi *τῆς διοικήσεως*, Aristotelem nullum nisi *τῆς βουλῆς*: unum igitur fuisse contrascriptorem, quem tamen aliter nominaverit Philochorus, aliter Aristoteles. Inde, ni fallor, Schoemannus (antiqu. Gr. I³ p. 401 adn. 5) num diversus fuisset *ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως* ab *ἀντιγραφεῖ τῆς βουλῆς* diiudicare ausus non est. Equidem, quamquam hoc loco Harpocrationem non admodum diligenter distincteque scripsisse negari nequit, tamen de diversitate horum scribarum non dubitaverim, praesertim cum, ut ex eis, quae infra disputata sunt, apparebit, non magno negotio uter quoque loco intellegendus sit definiri possit.

Et primum quidem in eo non vereor ne quis obloquatur, quod eum contrascriptorem, qui in prytanum catalogis inter aisitos simul cum ceteris senatus magistratibus numeratur, senatus esse dico. Idem Androtioneae illo loco quem Harpocratio respicit intellegendus videtur §. 38: *ἴσως ἀναβήσεται καὶ*

συνερεῖ τῇ βουλῇ Φίλιππος καὶ Ἀντιγένης καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς καί τινες ἄλλοι, οἵπερ ἐκεῖ δι' ἑαυτῶν εἶχον μετὰ τούτου τὸ βουλευτήριον καὶ τούτων τῶν κακῶν εἰσιν αἴτιοι [1]). Ubi de nullis aliis nisi senatus magistratibus sermo esse potest. Nam cur Boeckhius (oec. civ. I [2] p. 261 adn. b) inferioris ordinis contrascriptorem hoc loco significari putaverit, causam non video.

Alter autem locus, quem Harpocratio adfert ex Aeschini Ctesiphontea, hic est §. 25: *πρῶτον μὲν ἀντιγραφεὺς ἦν χειροτονητὸς τῇ πόλει, ὃς καθ' ἑκάστην πρυτανείαν ἀπελογίζετο τὰς προσόδους τῷ δήμῳ.* Recte hunc *ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως* Boeckhius statuit, cum hic non senatus magistratus sit, sed civitatis (*ἦν τῇ πόλει*). Eundem Harpocratio respicit, cum dicit: *ὁ καθιστάμενος ἐπὶ τῶν καταβαλλόντων τινὰ τῇ πόλει χρήματα ὥστε ἀντιγράφεσθαι ταῦτα* [2]). Videtur igitur *τῷ ἐπιμελητῇ τῆς διοικήσεως* custodiendi gratia adpositus fuisse, quale institutum per se veri simillimum est, velut etiam pagi cuiusdam quaestori contrascriptorem additum videmus CIG 100 [3]). Ex eis autem, quae apud Aeschinem secuntur *διὰ δὲ τὴν πρὸς Εὔβουλον πίστιν ὑμῶν οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικὸν κεχειροτονημένοι ἦρχον μὲν πρὶν ἢ τὸν Ἡγήμονος νόμον γενέσθαι τὴν τοῦ ἀντιγραφέως ἀρχήν, ἦρχον δὲ τὴν τῶν ἀποδεκτῶν κτλ.*, id cognoscimus, huius contrascriptoris provinciam Aeschini tempore theorici quaestoribus iniunctam fuisse; postea vero, cum Hegemonis lege [4]) res ad anticum ordinem redissent, num etiam *ὁ*

1) C. F. Hermanno (antiqu. Gr. I, §. 125 n. 2), qui *καὶ* particulam ante *ἀντιγραφεὺς* deleri vult, adstipulari non possum, maxime quod omissa particula concinnitas enuntiati tollitur.

2) Notandum est Harpocrationem verba facere de *ἀντιγραφεῖ τῆς διοικήσεως*, exempla autem mixta et huius et alterius (senatus) contrascriptoris adferre.

3) Idem iure, ut mihi videtur, monet Mueller-Struebing: quae autem praeterea (p. 268 ss.) ipsius de huius magistratus muneribus et creandi ratione disputat, eorum argumenta adhuc desiderantur. Cf. I. H. Lipsius, Jahresbericht über die Fortschritte der cl. A.-W. v. I (1873) p. 1361 ss.

4) Boehneckius (Forschungen p. 574 n. 2) si sequendus est, intra ol. 111, 2 et 112, 3 lata.

ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως restitutus sit dubium est; immo ex Aeschini verbis (*πρῶτον ἦν*) contrarium sequi videtur.

Sed ut iam ad senatus contrascriptorem revertamur, hunc significare Pollux videtur, cuius haec sunt §. 98: *ἀντιγραφεὺς πρότερον μὲν αἱρετός, αὖθις δὲ κληρωτὸς ἦν, καὶ πάντα ἀντεγράφετο παρακαθήμενος τῇ βουλῇ.* Quae secuntur aperte corrupta sunt. Cod. A habet *λογισταὶ δύο ἦσαν ὁ μὲν τῆς βουλῆς ὁ δὲ τῆς διοικήσεως. καὶ τούτους ἡ βουλὴ κληροῖ κατ᾽ ἀρχὴν ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν.* Nec enim duos logistas sed decem fuisse idem Pollux testatur §. 45. Varias huic loco viri docti attulerunt medelas. Bekkerus scripsit *δύο δὲ ἦσαν ὁ μέν — — διοικήσεως. λογισταί· καὶ τούτους κτλ.* Sed restat, ut Schoemannus (de reddendis magistratuum gestorum rationibus p. 8 = opusc. acad. I, 298) vidit, altera difficultas, quod logistarum mentio ab hoc loco aliena videtur. Quare coniecit *δύο δ᾽ ἦσαν ὁ μὲν τῆς βουλῆς, ὁ δὲ τῆς διοικήσεως λογιστής*, novam quandam v. *λογιστής* notionem statuens, ut *λογιστὴς* omnino is esset, qui administrationem pecuniariam magistratuum examinaret. Hanc coniecturam iure refutavit von Stojentin (l. s. s. p. 21 s.), quamquam idem verba *καὶ τούτους ἡ βουλὴ κληροῖ κατ᾽ ἀρχὴν* ad logistas, qui volgentur, referri posse negavit. Reliqua tamen *ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν,* etsi admodum mire dicta essent, ad logistas rettulit. Oblocutus est Rud. Schoell. (diurn. litt. Ienens. a. 1876 p. 599), qui *ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν* non posse non *ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως* respicere monuit[5]). Quare *λογισταὶ* in §. 100 *οἱ δὲ εὔθυνοι ὥσπερ οἱ* [*λογισταὶ καὶ*] *πάρεδροι* reposuit, pro *τούτους* autem scripsit *τοῦτον: καὶ τοῦτον* (sc. *τὸν ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως*) *ἡ βουλὴ κληροῖ κατ᾽ ἀρχὴν ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικοῦσιν.* Huic mutationi aperte repugnat testimonium Aeschini, qui *ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως χειροτονητὸν* fuisse dicit. Quare aliam corruptelam in tradita

5) Minus accurate G. Hermannus (Ueber H. Prof. Boeckh's Behandl. der gr. Inschr. L. 1826 p. 232) haec verba *καὶ τούτους — τοῖς διοικοῦσιν* ad utrumque contrascriptorem rettulit.

scriptura latere statuendum est (velut excidisse nomen magistratus, ad quod *καὶ τούτους* referendum sit), illud tamen certum videtur, Pollucem de alio contrascriptore verba facere atque quem Harpocratio respicit, utrumque autem grammaticum duorum contrascriptorum eorumque diversorum vestigia retinuisse, quamquam vel temporum invidia vel ipsorum imprudentia plus minusve obscurata et confusa.

Praeter titulos quos initio posui *ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς βουλῆς* in inscriptionibus non invenitur, sed eundem Riedenauer (act. p. 89) intellegendum esse dixit CIA II, 114 fragm. B et C, quae in honorem eius facta essent. Ibi legitur fr. B v. 10 ss.: *ἐπειδὴ Εὔδοξος Θεαγγέλου Συπαλήττιος καλῶς καὶ δικαίως ἐπεμελήθη τῆς διοικήσεως ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐφ᾽ ἣν εἱρέθη καὶ τῆς ἄλλης εὐκοσμίας μετὰ τῶν πρυτάνεων τῶν ἀεὶ πρυτανευόντων, ἐπαινέσαι κτλ.* et fr. C v. 9 ss.: *ἐπειδὴ Εὔδοξος καλῶς καὶ δικαίως ἐπεμελήθη ὧν αὐτῷ ἡ βουλὴ προσέταξεν τῆς τε διοικήσεως τῇ βουλῇ καὶ τῆς εὐκοσμίας μετὰ τῶν πρυτάνεων τῶν ἀεὶ πρυτανευόντων καὶ διετέλεσεν τὰ βέλτιστα συμβουλεύων, δεδόχθαι κτλ.* Quae coniectura satis apta mihi videtur esse nec habeo quod opponam.

Iam de creandi ratione deque provincia contrascriptoris senatus pauca monenda sunt. Et Boeckhius quidem (oec. civ. I² p. 262) eum magna cum probabilitate ex senatorum numero creari solitum coniecit, quamquam non a populo [6]), ut Schoemannus (de comit. p. 321) opinabatur, sed ab ipsis senatoribus, id quod titulo illo, de quo modo vidimus, docemur (*ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐφ᾽ ἣν εἱρέθη*, Poll. *αἱρετός*). Tum quod in catalogis magistratuum inter aisitos refertur, inde eum annuum fuisse veri simile est (cf. *μετὰ τῶν πρυτάνεων τῶν ἀεὶ πρυτανευόντων*). De munere eius quod Pollux habet *πάντα ἀντεγράφετο παρακαθήμενος τῇ βουλῇ*, id Boeckhius interpretatur: er hat die Controle aller Verhandlungen geführt. Equidem illud addiderim, eum senatus quaestori eodem modo adpositum

6) *ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως* sine dubio a populo creabatur (Boeckh. et Schoemann. ll. s. ss.), id quod etiam in v. *χειροτονητός* inesse videtur.

fuisse, ut *τὸν ἀντιγραφέα τῆς διοικήσεως τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς διοικήσεως* custodem fuisse supra vidimus. Id mihi respicere videtur *ἡ διοίκησις καὶ ἡ ἄλλη εὐκοσμία,* propter quam *ὁ ἀντιγραφεὺς* in titulo quem commemoravimus laudatur, quia nimirum eius cura factum est, ut omnia, quae usui essent, pro dignitate senatus (*εὐκόσμως*) compararentur. Nam quod Riedenauer l. s. s. de morum quadam censura cogitat parum veri simile est.

Denique duo veterum testimonia numquid gravius nobis obstent videamus. Bekk. anecd. p. 185, 15: *ὁ δὲ καταγραφόμενος τὰ ἐν τῇ βουλῇ γενόμενα ἀντιγραφεὺς ἐλέγετο.* Ibi aut *καταγραφόμενος* in *ἀντιγραφόμενος* mutandum est, aut, id quod ego probo, grammaticus iste quisquis fuit *ἀντιγραφέα* et *ὑπογραμματέα* inter se confudisse putandus est. Quod eo facilius fieri poterat, quod etiam in titulis *ἀντι* et *ὑπο* commutari solent, ut Neubauer monuit commentt. epigr. p. 49: pro *ὑπογραμματεύς,* inquit, alibi scribitur *ἀντιγραμματεὺς* pariter ac pro *ὑποκοσμητὴς* occurrit *ἀντικοσμητὴς* utrumque plane eodem sensu [7]). Eadem fortasse ratione scholion ad Aristoph. equit. 1256 (*ὑπογραφεὺς δικῶν*) explicandum est: *ἐπὶ δήμου δὲ ὑπογραφεὺς ἐλέγετο, ὁ δὲ τοῦ βουλευτηρίου ἀντιγραφεύς. δημοσίου δὲ γενομένου ἔγραφον ἀμφότεροι τὰ λεγόμενα.* Quamquam hic aliud praeterea mendum latere videtur. De Kuehni invento *δημοσίου [παρα]γενομένου ἔγραφον ἀμφότεροι τὰ λεγόμενα,* quod interpretatur: praesente scriba publico (in senatu) scribebant ambo (*δημόσιος* et *ἀντιγραφεύς*) ea quae dicebantur, verba facere opus non est.

§. 12.

Restat ut de *γραμματεῖ τῶν βουλευτῶν* dicamus. Et Boeckhius quidem cum hos *βουλευτὰς* pro ipso senatu positos esse censeret, *τὸν γραμματέα τῶν βουλευτῶν* eundem esse statuit atque *ἕτερον* illum *χειροτονούμενον ὑπὸ τῆς βουλῆς* (Poll.). Postquam autem in decreto quodam Rang. 2293 =

7) In epheborum catalogo CIA III, 1121 *ἀντίγραμματεὺς* adpellatur qui alias (e. c. 1128. 1132) *ὑπογραμματεὺς* est.

CIA II, 567 invenit *οἱ βουλευταὶ τῆς Αἰγεῖδος φυλῆς*, sententiam suam ita mutavit (stud. p. 40), ut eum scribam prytanum unius tribus esse diceret [1]). Quod verum esse eo probatur, quod iste scriba nunquam [2]) inter aisitos refertur, sed ipsis prytanibus adnumeratur (CIA III, 10. 1029—1032. 1035. 1036. 1040. 1043. 1044. 1046. 1054. 1057. 1063), ipse autem hos suos *συνάρχοντας* vocat (CIA III, 1031. 1065).

Hic prytanum scriba idem est, qui in decretis in honorem prytanum eorumque magistratuum provincia bene administrata factis [3]) iuxta *ταμίαν* (intellege *ταμίαν τῶν βουλευτῶν*) simpliciter nominatur *γραμματεύς* (CIA II, 329 ubi eiusdem nomen in prytanum numero repetitur, 431. 454. 456), nimirum quoniam alio de scriba nisi ipsorum prytanum cogitari non poterat. Item in prytanum catalogo CIA III, 1062 simplex *γραμματεύς* legitur.

De tribu huius scribae miro quodam modo dubitatio fuit. Nam cum quaestor prytanum disertis verbis dicatur ex prytanum numero esse (*ὃν εἵλοντο ἐξ ἑαυτῶν* CIA II, 431. 454), de scriba Boeckhius (ad CIG 81) idem conclusit, praesertim cum in catalogis prytanibus accensitus esset, idque exemplis omnibus quae ei innotuerunt probari visum est. Contra eum Rangabis duo exempla attulit (Rang. 467 cum 468 compositum et 469), quibus contrarium evincere videbatur. Quo cum effecisset, ut ipse Boeckhius (stud. p. 41) dubius fieret, nuper huius sententiam Koehlerus Herm. V p. 334 s. veram esse probavit, cum demonstraret eorum exemplorum quae Rangabis attulisset prius inde natum, quod iniuria ista fragmenta sae-

1) Idem docemur titulo CIG 192, cui praescriptus est *ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς Φιλούμενος Ἔρωτος Κεφαλῆθεν.* Hoc olim Boeckhius CIG vol. I p. 323 b artificiosius ita interpretabatur *ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν ὅς ἐστι τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς γραμματεὺς βουλευτῶν* i. e. scriba senatorum in tribus Acamantidis prytania.

2) Nam quod CIA III, 1042 *[γραμματεὺς] βουλευτῶ[ν]* inter aisitos legitur simili errore lapicidae factum est quo III, 1051 *ἐπιστάτης πρυτάνεων* in aisitis est.

3) Quo de decretorum genere Koehlerus nuper disseruit Herm. V p. 331 ss.

culo dimidio inter se distantia CIA II, 390 fragm. b et 454 composuisset, in altero autem titulo scriptura expedita *Κήττιος* quod Boeckhius coniecerat pro *Σφήττιος* clare apparuisse (CIA II, 431).

Animum advertendum videtur non nulla huic prytanum scribae cum scriba secundum prytaniam ut olim fuit communia esse. Primum ad idem unius prytaniae tempus instituuntur, quamquam hic eiusdem quae praesidet tribus esse, ille non esse debet. Accedit modus creandi. Boeckhius sane (ad CIG 81) suo iure hunc prytanum scribam *χειροτονίᾳ* creari dixit. Ego autem etiam hunc sorte creatum esse mihi persuasi maxime ob eam rem, quod quaestori, ut supra significavimus, additur eum electum esse, scribae huic nihil eiusmodi additur. Quare, nisi me coniectura fallit, eo facile progredior, ut prytanum scribam eo tempore primum institutum esse dicam, quo scriba prytaniae annuus factus sit (inter ol. 103, 1 et 104, 2). Nam etsi, ut nunc res se habet, prytanum scriba primum usu venit CIA II, 329 circa ol. 126, tamen dubitari non potest, quin iam multo ante institutus sit. Idem Boeckhius CIG vol. I p. 327 b sensit, cum hos scribas, qui in prytanum catalogis commemorantur, ex vetere re publica retentos esse dixit. Forsitan quispiam meam ad sententiam confirmandam titulos tres illos CIA II, 39. 146. 296 attulerit, quorum in fine *ὁ γραμματεὺς* nude positus decretum inscribere iubetur, ut hic sit *ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν*. Non credo: mihi enim illic neglegentius pro *γραμματεῖ τῆς βουλῆς* sive *κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς* videtur exaratum esse.

Pensum absolvimus. Relicum est ut quae per varias disputandi opportunitates repperimus, ea iam uno conspectu proponamus.

Senatus scribae tres sunt. Horum princeps est *ὁ κατὰ πρυτανείαν* sive, ut imperatorum temporibus non nunquam fertur, *ὁ περὶ τὸ βῆμα*. Ex senatorum numero sorte creatus senatus ipsius quasi personam gerens (ipse senatus cuiusque anni eius nomine designatur) decreta nomine supra scripto

testatur, tabulario publico praeest: ipse decreta inscribenda curat ab ol. 109, 4 usque ad Augusti tempora. Primo per singulas prytanias mutatur, inter ol. 103, 1 et 104, 2 annuus factus ideoque aisitus est. Usque ad id tempus semper alia ex tribu est atque quae praesidet.

Secundus simpliciter *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς* dictus inde ab antiquissimis temporibus usque ad ol. 114, 3, quem post annum non reperitur, decreta senatus et populi inscribenda curat. Senator esse et annuus videtur. Electione creatur. Eodem fere tempore, quo scriba senatus usu venire desinit, collegium nomothetarum legibus recensendis fuit, cuius *ἀναγραφεῖ* provincia decretorum inscribendorum delata est ol. 114, 4. Iam *ὁ ἀναγραφεὺς* annuus factus ea fungitur, donec scriba populi (*ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου*) eam administrare coepit circa ol. 118, 2.

Tertius scriba est *ὁ γραμματεὺς τῆς πόλεως* a populo ex senatorum numero, ut videtur, electus, cuius est litteras publice missas cetera id genus in contione et in senatu legere. Primum commemoratur ol. 91, 3. Et huius scribae munus et scribae senatus, quo interim *ἀναγραφέα* functum esse vidimus, circa ol. 118, 2 suscipit *ὁ γραμματεὺς τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* sive *ὁ γραμματεὺς τοῦ δήμου*. Senator est, annuus, aisitus.

Praeter hos scribas extat *ὁ ὑπογραμματεὺς* (*τῆς βουλῆς*) et ipse fortasse senator, certe civis, annuus, aisitus.

Ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς βουλῆς, qui seiungendus est ab *ἀντιγραφεῖ τῆς διοικήσεως*, ex senatorum numero primum electione tum sorte creatus, aisitus et annuus est, *πάντα ἀντιγράφεται.*

Ὁ ἀντιγραφεὺς τῆς διοικήσεως a populo creatur cui redituum rationes quaque prytania proponit. Huius provincia theorici quaestoribus tradita postea non restituta esse videtur.

Ὁ γραμματεὺς τῶν βουλευτῶν est scriba prytanum unius tribus, ipse prytanis: per singulas prytanias mutatur. Sorte creatur. Eodem fortasse tempore primum institutus, quo *ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν* annuus factus est. Parasitus prytanum est.

INDEX

scribarum secundum prytaniam.

1) Vide pag. 211 ss.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
92, 3	Γλαύκιππος	[Φ]ίλιππος . . . εοδ — — Οἰ[2]) — — —	Οἰνηίς III.	I 58 188
	—	Σιβυρτιάδης	Λεωντίς VI.	188 IV fasc. 1, 51
	—	Λόβων ἐκ Κηδῶν	Ἱπποθωντίς VIII	I 59 188
	—	. . . θ . ων	Ἐρεχθηίς IX.	II 128 I 188
4	Διοκλῆς	Νικοφάνης Μαραθώνιος	Κεκροπίς I.	322
	—	Διόγνητος Φρεάρριος	Ἀκαμαντίς	61
93, 2	Ἀντιγένης	Λυσικλῆς		63
		Νε - ? = Νεοκλείδης IV fasc. 1, 71		65
		— — ύλυκος	Αἰγηίς	67
		Αἰσχύλος		69
		— — — ς		IV fasc. 1, 76 b
		Φι — —		I 84
94, 2	Εὐκλείδης	Ἀγύρριος Κολλυτεύς	Πανδιονίς	II 1 b Demosth. XXIV 134
	—	Κηφισοφῶν Παιανιεύς	Ἐρεχθηίς	1 b
		Δεξίθεος	Οἰνηίς	3 5
96, 3	Εὐβουλίδης	Ἀριστοκράτης	Αἰγηίς II.	25 compos. cum Ussing inscr. 1, cf. Foucart rev. archéol. 1878 I p. 118 ss.
	—	Πλάτων Νικοχάρους Φλυεύς	Πανδιονίς VI.	8
96,3—98,2		Ὀνάσιππος	Ἀκαμαντίς	11
98, 2	Θεόδοτος	Παράμυθος Φιλάγρου Ἐρχιεύς	Κεκροπίς	14 b
100, 3	Ναυσίνικος	Καλλίβιος Κηφισοφῶντος Παιανιεύς	Ἱπποθωντίς VII.	17
	—	Ἀριστοτέλης Εὐφιλήτου Ἀχαρνεύς	Λεωντίς (post VII.)	17 b
4	Καλλίας	Αἰσχύλος	Ἱπποθωντίς	21
	—	[Σ]ωτίων Ἐ[λευσίν]ιος		22
ante ol. 101		Εὐδράμων Ἀχερδούσιος	Πανδιονίς	23
		[Ὑπέρβ]ολος	Αἰαντίς	24
		Ἀμφικράτης		26
		Ἀμεινίας Σφήττιος		27 28
		Πιστόξενος	Ἐρεχθηίς	29
		— ς Δημοφίλου Φ[ηγούσιος?]		30
101, 2	Ἱππόδαμας	Φιλοκλῆς Ω — — —	II.	49[3])
	—	[Φύ]λακος Οἰναῖος	Ἀντιοχίς II.	Ἀθήν. VI p. 269
102, 4	Λυσίστρατος	Ἐ[ξ]η[κ . . . . πα]ι[. . . . ω] Ἀζηνιεύς	X.	51
103, 1	Ναυσιγένης	Μνησίβουλος	Κεκροπίς I.	52 b
	—	Μόσχος Θεστίου Κυδαθηναιεύς	Αἰαντίς X.	50 52 c

2) Vide pag. 212 adn. 3) Vide pag. 210.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
103, 3	Κηφισόδωρος	— Δημαινέτου	— ντίς V.	II 53
104, 2	Χαρικλείδης	Νικόστρατος Φ .... Παλ-	Ἀκαμαντίς II.	54
—		— [ληνεύς	Οἰνηίς VI.	55
—		—	Αἰαντίς	Ἀθήν. V p. 516
3	Μόλων	Ἀγάθαρχος Ἀγαθάρχου Ὀῆθεν	Ἐρεχθηίς	56 57
	—	—	Οἰνηίς	57 b
4	Νικόφημος	Χαιρίων Χαριναύτου Φαληρεύς	Αἰαντίς	Ἀθήν. V p. 424
105, 1 s. 2		Φανοκλῆς		60
105, 4	Ἀγαθοκλῆς	Διόδοτος Διοκλέους Ἀγγελῆθεν	VI.	63
	—	—	Αἰγηίς IX.	62
106, 1	Ἐλπῖνος	Λυσίας Λ[υ]σ — — — εύς	Ἱπποθωντίς I.	66 b
	—	—	Ἀντιοχίς IX.	66
2	Καλλίστρατος	Πάνδιος Σωκλέους ἐξ Οἴου	Πανδιονίς V.	70
	—	—	VI.	67
	—	—	Ἱπποθωντίς VII.	68
	—	—	Ἀκαμαντίς IX.	69
3	Διότιμος	— ων Ἀχαρνεύς	Ἀντιοχίς	71
4	Θούδημος	— — ήδης Δωροθέου Παλληνεύς		72
		19 sp. tum εύς	Ἐρεχθηίς	73
		.... Οἰναῖος	Λεωντίς	73
		... δωρος Ἀθηνοφάνους	VIII.	75
		Φρύνων Λευκονοεύς	Ἀκαμαντίς	76
non post		— φῶντος	Πανδιονίς	78
ol. 106		— — ς Ἐ[τε — —		79
		— ισίου —		80
		— Γλαυκίππου Ἀτηνεύς		81
		Νικόξενος Νικοκλέους Χολλήδης		82
		Ἱε]ρο[κλεί]δης [......... Λαμ]-		82 b
107, 2	Θέελλος	Καλλιάδης Εὐω[νυμεύς?] [πτρ[εύς		105 105 b
4	Καλλίμαχος	— ς [Ἀ]ν[τιό]χου? Φλυεύς	Πανδιονίς	107 108
108, 2	Θεμιστοκλῆς	Λυσίμαχος Σωσιδήμου Ἀχαρνεύς	Αἰγηίς VIII.	109 Ἀθήν. VI p. 152
	—	—	— — ντίς	110
4	Εὔβουλος	Χρέμης Φ .... δης	Λεωντίς	111
109, 2	Πυθόδοτος	Κλεόστρατος Τιμοσθένους Αἰγι-		114
4	Νικόμαχος	Ὀνήσιππος Ἀραφήνιος [λιεύς[4])	Πανδιονίς VII.	116
110, 3	Χαιρώνδας	Φίλιππος Ἀντιφ	Πανδιονίς X.	121 122
4	Φρύνιχος	Χαιρέστρατος Ἀμεινίου Ἀχαρνεύς	Ἀκαμαντίς VI.	123
	—	—	Πανδιονίς X.	124 125 126 127
		Εἰ]τεαῖος		130
111, 4	Νικοκράτης	.... ι . ίου Π .... ς	Πανδιονίς II.	169

4) Vide quae de familia huius scribae quem sine causa primae prytaniae tribuit (nimirum annuus fuit) coniecit Riedenauer act. p. 86.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
non ante ol. 111		Μνησίφιλος Μνήσωνος		II 230
112, 1	Νικήτας	Ἀριστόνους Ἀριστόνου Ἀναγυρά-	— ντίς II.	183
	—	— [σιος	Ἀντιοχίς VIII.	173 174 Ἀθήν. VI p. 131
112, 2?		— — ε]ύς		175
112, 3	Ἀριστοφῶν	Ἀντίδωρος Ἀντίνου Παιανιεύς	Λεωντίς IX.	176 177
4	Κηφισοφῶν	. . . . φάντου Εὐπυρίδης	Αἰγηίς IV.	178
113, 4	Ἀντικλείδης	Ἀντιφ — Κοροίβου Ἐλευσίνιος	Ἀκαμαντίς X.	179
non post ol. 113		spatia 19	Ἀκαμαντίς	180
114, 2	Κηφισόδωρος	— Πυθοδώρου Ἀλωπεκῆθεν	Ἱπποθωντίς I.	181
	—	—	III.	182
	—	—	V.	183
114, 3	Φιλοκλῆς	Εὐθυγένης Ἡφαιστοδήμου Κηφι-	VII.	185
	—	— [σιεύς	Οἰνηίς IX.	186
	—	—	Ἐρεχθηίς X.	188
115, 1	Νέαιχμος	Θηραμένης Κηφισιεύς	Ἐρεχθηίς II.	Ἀθήν. VI p. 158
	—	Νικόδημος Ἀναφλύστιος	Ἀντιοχίς V.	191
post 115, 1		— — — Λαμπτρεύς		222
115, 3	Ἄρχιππος	— ωνος Ἐλευσίνιος		231
non post ol. 115		Φαῖδρος	Ἀκαμαντίς	221 5)
		— — νεύς		230
116, 1 s. 2 s. 117, 3		— ί]δης Ν[α . . . ο]ς . ι[—		231
116, 4	Θεόφραστος	— ου Ἁγνούσιος	Ἀκαμαντίς VI.	236
118, 2	Ἀναξικράτης	— α]σανοπον[πο]υ Παιανιεύς	V.	238 241
	—	—	IX.	238 b
non post 118, 2		ο]ς Ῥαμνούσιος		244
		ο]υς Θοραιεύς		245
118, 3	Κόροιβος	Πάμφιλος Θεογείτονος Ῥαμνούσιος	Δημητριάς VII.	246 247 248
	—	—	Οἰνηίς X.	249 b
118, 4	Εὐξένιππος	— ος Λύκου Ἀλωπεκῆθεν	Δημητριάς	252 b
	—	—	Ἐρεχθηίς II.	Ἀθήν. VI p. 386
119, 1	Φερεκλῆς	Ἐπιχαρῖνος Δημοχάρους Γαργήτ-	Αἰγηίς IV.	255
	—	— [τιος	— ντίς VI.	256
	—	—	Οἰνηίς VII.	256 b
	—	—	— ίς XI.	257
2	Λεώστρατος	Διόφαντος Διονυσοδώρου Φηγού-	VIII.	259 260
	—	— [σιος	X.	261
	—	—	XII.	262—264

5) Cf. Koehler ad hunc titulum.

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
119, 3	Νικοκλῆς	Νίκων Θεοδώρου Πλωθεύς	VIII. XII.	II 269 | 270
saec. IV		Ἡγησ —		278
		— — σοδώρου Ι	Κεκροπίς	280
120, 2	Εὐκτήμων	Θεόφιλος Ξενοφῶντος Κεφαλῆθεν	II.	297
121, 1?	Νικίας ὕστερον	Ἀντικράτης Κρατίνου .... ιεύς	IV.	299
121, 3 s. 4	Ὀλυμπιόδωρος	— φόρου Μελιτεύς		302
121, 4 s. 122, 2 s. 3	Ἀντίμαχος	Χαιριγένης Χαιριγένου Μυρρινούσιος	III. IV.	303 | 304
saec. IV		Πυθόδηλος Πυθοδήλου [Αἰθαλίδης]	Ἀντιοχίς VIII.	Ἀθήν. VI p. 135
122, 2	Γλαύκιππος	Εὔθωνο[ς .... κ]ρίτου Μυρρινούσιος		305
4	Καλλιμήδης	Καλλίας Καλλιάδου Πλωθεύς	IX. X. s. XI.	307 | 306
123, 1	Θερσίλοχος	Διόδοτος Διογνήτου Φρεάρριος	II. IX.	308 | 307
2	Διοκλῆς	— ου Ἁλαιεύς	Ἱπποθωντίς I.	Ἀθήν. VI p. 271
3	Διότιμος	Λυσίστρατος Ἀριστομάχου Παιανιεύς	VII. XII.	311 | 312
124, 1	Εὐθίας	Ναυσιμένης Ναυσικύδου Χολαργεύς	III.	314
2	Μενεκλῆς	Θεόδωρος Λυσιθέου Τρικορύσιος	VIII.	315
3	Νικίας	Ἰσοκράτης Ἰσοκράτου Ἀλωπεκῆθεν	III. VI.	316 | 317
125, 2	Ἀναξικράτης	Λυσίας [Π]οθ[είν]ου Διομεεύς		320 b
4	Πολύευκτος	Χαιρεφῶν Ἀρχεστράτου Κεφαλῆθεν	IV. IX.	322 | 323
post ol. 124		.......ος Δημητρίου Ἱπποτομάδης	III.	330
	Διομέδων	Φορυσκίδης Ἀριστομένου Α —	X.	334
	Κλεόμαχος	Ἀφθόνητος Ἀρχίνου Κήττιος	Ἀντιοχίς XI.	336
circa		— Βου]λαγόρ[ου —	Ἀντιοχίς	342
a. 300		— νο[ς] Ἱπ[πο]κ[ρίτου —	X.	344
a. Chr.		— Ἀρισ]τ[ο .]ή[. ο]υ	IV.	345
		— ίππου Διομ[εεύς		345 b
saec. III in.	Διογείτων	Θεόδοτος Θεοφίλου Κειριάδης	Δημητριάς XII.	352 b
	Θυμοχάρης	Σώστρατος Ἀ[ρι]στ --		371
260—230	Ἅγνιος	Ποτάμων Δόν[ακος?		372
a. Chr.	Θεόφημος	Προκλῆς Ἀπ —		373
	Λυσιάδης	Ἀριστόμαχος Ἀριστο —	Ἐρεχθηίς X.	373 b
saec. III	— ος	Θεοδόσιος Ξενοφά[ν —	XII.	377
	Ἐργοχάρης	Ζώιλος Διφίλου Ἀλωπεκῆθεν	Ἱπποθωντίς VII.	381
	Ἡλιόδωρος	Χαρίας Καλλίου Ἀθμονεύς	Πανδιονίς VIII.	Ἀθήν. VI p. 271
		— ς Μενεστράτου Λαμπτρεύς	Ἱπποθωντίς VII.	385
saec. III		— — ἐκ Κ]ηδῶν	Ἱπποθωντίς VII.	390
ex.	Προξενίδης	Εὔβουλος Εὐβουλίδου	II.	391
	— τοῦ μετὰ Φαιναρχίδην	Προκλῆς Περι —	XII.	392
	ἐπὶ -ς ἄρχοντος	Ἀριστοφαν —		399
	Θρασυφῶν	— του Παιανιεύς	Πανδιονίς VI.	403

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
circa a. 205	Καλλίστρατος	Ἁγνωνίδης Ἀπατου[ρίο]υ		II 406
		Κέφαλος Κεφάλου [– η]ς	Κεκροπὶς VIII.	407
	Μητροφάνης	Ἐπιγένης Μοσχίωνος Λαμπτρεύς	Ἀκαμαντὶς X.	408
	Σύμμαχος	Αρ . . . ης Θεοδώρου Θορίκιος	VI? X.	417 | 416
	Διονύσιος ὁ μετὰ — — — ην	Θεόλυτος — — — θεν		418
saec. II in.	Ζώπυρος	Μεγάριστος Πύρρου Αἰξωνεύς	Πτολεμαὶς X.	420
		Βουτάδης	Ἱπποθωντίς	421
		— ω]ν Ἁγνοθέου	Οἰνηίς	430
	Ἀρχέλαος	Μόσχος Μοσχ— Κυδαθηναιεύς	III. IV.	431
	Τιμησιάναξ	— Ἀριστομάχου Προβαλίσιος		432
	Ἀχαιός	Ἡρακλέων Ναν—		433
	Σωνικος?	Πανσανίας Βιοτέλου? Περιθοίδης	Λεωντίς	435
saec. II med.	Τύχανδρος	Σωσιγένης Μενεκράτου Μαρ[αθώνιος	Ἀκαμαντίς	436
		Φιλ[— — Παια]νιεύς		437
	Εὐπόλεμος	Στρατόνικος Στρατονίκου Ἁμα[ξαντεύς	Πτολεμαίς	439 440
		Ἕρμειος	Πανδιονὶς VI.	454
a. 136–133	Ἁγνόθεος	Μενεκράτης Χαριξένου Θορίκιος	Ἀτταλὶς V.	458
a. 127	Ἐπικλῆς	Γοργίλος Γοργίλου		459
	Ἰάσων	— Ἀναξικράτου Ἐλευσίνιος	Ἀντιοχίς	460
saec. II ex.	Ἰάσων ὁ μετὰ Πολύκλειτον	Ἐπιφάνης Ἐπιφάνου Λαμπτρεύς	IV.	461
		— δό]του Διομεεύς		462
	Σαραπίων	Σοφοκλῆς Δημητρίου Ἰφιστιάδης	Ἀτταλὶς V.	465
saec. I in.	Μηδεῖος	Φιλίων Φιλίωνος Ἐλευσίνιος	Λεωντὶς III.	467
	Ληναῖος	Ἰσίδωρος Ἀπολλωνίου Σκαμβωνίδης	II. IX.	469
	Ἀγαθοκλῆς	Εὐκλῆς Ξενάνδρου Αἰθαλίδης	III.	470
	Ἀρίσταρχος	Τελέστης Μηδείου Παιανιεύς	VII. XI.	470
saec. I med.	Νικόδημος	Ἐπιγένης Ἐπιγένου Οἰναῖος	III.	471 472
	—	—	IV.	471
	Διονύσιος ὁ μετὰ Παράμονον	Λάμιος Τιμούχου Ῥαμνούσιος	Αἰαντὶς VII.	475
	— ης	— θένης Κλεινίου Κοθωκίδης		477
saec. I ex.		Ἀν—		479
	Λύσανδρος	Γάιος Γαίου Ἁλαιεύς		489 b
		— τιος		490
saec. IV ex.		— η]ς Χα—		492
saec. IV v. III		— — Διομεεύς		493
saec. III		— ω]ν Ἁγνοθέου	Οἰνηίς	495
90—100 p. Chr.	Φιλόπαππος	[Β]ούλων Μοιραγένους Φυλάσιος	Ἐρεχθηίς	III 1020
Hadriani temp.	Τίτος Κωπώνιος Μάξιμος Ἁγνούσιος	Νεικίας Δωρίωνος Φλυεύς	Ἀντιοχὶς III.	2
138|9 s. 139|40	Πραξαγόρας Τειμοθέου Θορίκιος	Χρυσόγονος Φλυεύς	Αἰγηὶς VI.	1023

ol.	ἦρχε	ἐγραμμάτευε	ἐπρυτάνευε	CIA
165|6—167|8	*Μ. Βαλέριος Μαμερτῖνος Μαραθώνιος*	*Φ . . . ος Ποσιδωνίου*	*Πανδιονίς*	III 1029
166|7—168|9	*(τοῦ μετὰ Μαμερτεῖνον ἄρχοντα ἐνιαυτοῦ)*	*Μουσαῖος Φυλάσιος*	*Ἀκαμαντίς*	1030
168|9—173|4	*Τινήιος Ποντικὸς Βησεεύς*	*Σ . . . . . Ταμιακός*	*Ἀκαμαντίς*	1031
169|70—174|5	*(ἐπὶ τοῦ μετὰ Τεινήιον Ποντικὸν ἄρχοντα ἐνιαυτοῦ)*	*Κορνήλιος Μενεσθεύς*	*Πανδιονίς*	1032
	—	—	*Ἀντιοχίς*	1034
circa a. 175		*Εὔκαρπος Θεο . . . . . .*		1038
circa a. 180	*Ἀθηνόδωρος ὁ καὶ Ἀγρίππας Ἀσμένου*	*. . . . ν . . . . . . νισίου*	*Ἀτταλίς*	1040
circa id. temp.		*Ὀνήσιμος Εὐτυχίδου*	*Ἁδριανίς*	1041
—		*Κλώδιος [Ἀντ]ίοχος Λαμπτρεύς*	*Οἰνηίς*	1042
—		*Ἰστλήιος Πυθόδωρος*	*Ἱπποθωντίς?*	1048
190—200		*Ἐπι . . . . .*	*Αἰαντίς*	1051
		Οὔλπιος? Παράμονος Ἐπεικίδης	*Ἀντιοχίς?*	1073
209|10	*Φλ. Διογένους Μαραθώνιος*	*Ῥόδων Καλλίστου Μαραθώνιος*	*Πανδιονίς*	10

INDEX CAPITUM.

EPIMETRUM.

Hic libellus iam prelum subiturus erat, cum mihi missa est dissertatio inauguralis h. a. Gryphiswaldiensis 'de scribis senatus populique Atheniensium'. Cuius auctor Carolus Schaefer Rugianus docte et prudenter eadem tractavit quae nos comprehendimus paragraphis novem prioribus. Et quod in rebus non nullis inter nos consentiamus illum nobiscum gaudere confidimus, nec vero desunt de quibus suam sententiam veram esse nobis persuadere non potuerit. Ex quibus unam rem quae maioris momenti est quoniam in ipsa dissertatione amplius persequi necessarium non videbatur, hoc loco paucis tractabimus. Unum enim tantum modo scribam senatus quinto saeculo statuens scribam secundum prytaniam qui ex coniectura Koehleri CIA I, 61 a. 409 (*τὸν Δράκοντος νόμον τὸμ περὶ τοῦ φόνου ἀναγραψάντων οἱ ἀναγραφῆς τῶν νόμων παραλαβόντες παρὰ τοῦ [κατὰ πρυτανείαν γραμμ]ατέως τῆς βουλῆς ἐστήλῃ λιθίνῃ καὶ καταθέντων πρόσθεν τῆς στοᾶς τῆς βασιλείας κτλ.*) legitur alia coniectura removit (p. 13 ss.). Nusquam enim dici *ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς* sed *ὁ γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν*, titulum autem CIA II, 167 qui unus praebeat *ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα τὸν κατὰ πρυτανείαν γραμματέα* neglegenter exaratum nihil probare. Nolo equidem huius loci auctoritatem defendere neque ad alterum provocare in titulo III, 3 [*τὸ δὲ ψήφισμα γράψαι τὸν κατὰ πρυτανεί]αν γραμμ[ατέα ἐ]ν στήλῃ λιθίνῃ κτλ.*, qui sane etiam multo recentior est. Neuter enim eorum huc quadrat, quoniam nostro loco scribae nomen non in fine tituli formula illa solemni qua scriba decretum inscribere iubeatur legitur, sed in ipso verborum contextu. Ut autem scribam senatus et populi in textu hoc pleniore nomine, in formula autem illa *ἀναγράψαι κτλ.* scribam populi dici vidimus, ita scribae secundum prytaniam duo nomina fuisse statuere licet. Et si quidem hoc loco pleniore nomine adpellandus erat, scire velim quo modo aliter verba collocari potuerint nisi *ὁ κατὰ πρυτανείαν γραμματεὺς τῆς*

βουλῆς. Quae cum ita sint Koehleri coniectura in dubitationem vocari non potest. Accedit quod Schaeferi inventum minus etiam placet. Supplet ita: παραλαβόντες παρὰ τοῦ [βασιλέως μετὰ τοῦ γραμμ]ατέως τῆς βουλῆς. At primum prorsus inauditum est perscriptores ad leges describendas scribae senatus auxilio usos esse: immo constat ipsos hanc ad rem nomothetis adiunctos fuisse. Scriba senatus autem nisi eis qui rogationem tulerant adesse non solebat, ut loci demonstrant quos ipse Schaeferus adfert (CIA IV fasc. 1, 61a, Aristoph. Thesmoph. 432). Huc alterum accedit quod verborum collocatio mirum quantum abhorret a veterum titulorum consuetudine. Est enim, ut quivis vel mediocriter in eis versatus facile concedet, simplicitas eorum cum tanta elegantia iuncta, ut similem verborum collocationem qualis a Schaefero statuta est nullam indagare possis.

Quoniam igitur Koehlerus quin verum suppleverit dubitari posse non videtur, simul alia lis dirimitur, quae est de eo scriba qui in praescriptis titulorum tribui praesidenti additur. Qui cum saeculo quinto per prytanias mutetur, nullus profecto alius est nisi is qui disertis verbis dicitur ὁ κατὰ πρυτανείαν. Quod vero postea ubi annuus factus est hoc nomen retinuerit, non est quod miremur. Certissimum est τὸν γραμματέα τὸν κατὰ πρυτανείαν sive τὸν περὶ τὸ βῆμα in prytanum catalogis inter aisitos referri ideoque per anni tempus provincia fungi. Idem ni fallor Schaeferus, etsi saeculis quarto a. Chr. posterioribus operam dedisse non videtur, cum intellexisset, Hadriani aetate magnam mutationem factam esse dixit p. 40. Vellem id exemplis demonstrasset vir alias doctus: nam quoad nos cognoverimus recentioribus temporibus in universum eadem instituta manserunt atque olim fuerant. Si vero certo aliquo tempore eum scribam qui dicitur secundum prytaniam annuum factum esse constat, quando eum annuum factum esse veri similius sit quam inter ol. 103, 1 et ol. 104, 2 non adsequor.

Schaeferus igitur saeculo quinto et quarto τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς, postea τὸν γραμματέα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, cum autem CIA II, 191 et Ἀθήν. VI pag. 158 (ol. 115, 1)

utroque in titulo tribui praesidenti scribam contribulem adiungi observasset (p. 32 s.), paucis annis (ol. 114, 4—ol. 115, 2), etiam scribam secundum prytaniam in praescriptis ferri statuit (p. 39 s.). Sed in tanta horum cum ceteris praescriptorum similitudine alium in his atque in ceteris titulis scribam intellegendum esse credibile non est. Simplicius ego qui semper hos cum reliquis scribas secundum prytaniam esse duxi quid de eis iudicandum sit exposui p. 210. Quod vero uterque tribus praesidentis contribulis est, casui sine dubio debetur. In titulo autem Ἀϑήν. VI p. 269 edito, quo haec sententia non mediocriter commendatur, nunc Schaeferum (p. 39 adn. 2) eum extitisse video, quem fore tum negabam. Quo de titulo cum Cumanude ei lis gerenda est, non mecum.